

ÇEVRE

MİMARLIK VE GÖRSEL SANATLAR DERGİSİ

Mimari Mirasın Korunması
Özel Sayısı
Selimiye'nin Çağdaşlığı
Serigrafi/Tarihçesi ve Tekniği
Giacometti'nin Atölyesi

MAYIS/HAZİRAN 1979

3

Bologna Tarihi Merkezi Koruma Çalışmaları

Zeynep Nayır

Tarihi merkezlerin bütünlük korunması ilke olarak bütün Avrupa ülkelerince benimsenmekle birlikte, bu alandaki çalışmalar her ülkenin özel koşullarından kaynaklanan bir kuram ve örgüt çerçevesi içinde yürütülmekte; aynı ülke içinde bile değişik yöntemler uygulanabilmektedir. Bu anlamda ele alındığında, İtalya'nın kuzeyinde, Emilia-Romagna eyaleti merkezi olan Bologna'da geliştirilen koruma uygulaması, yalnız İtalyan örnekleri arasında değil, Avrupa düzeyinde de özel bir niteliğe sahiptir. İçinde 80.000 kişinin yaşadığı Bologna tarihi çekirdeğinin yalnız fiziksel özellikleriyle değil, sosyal içeriğiyle de korunması amaçlanmaktadır. Tarihi çevrelerin sosyal varlıklarından soyutlanarak, adeta boş sahne yapıları gibi korunmalarının yanlış olduğu esas alınarak, kentin insan ve fizik değerleri, geleneksel üretim birimleri ile birlikte korunmasına çalışılmaktadır. Bu amaçla örgütlenen belediye, tarihi merkezin büyük anıtlarının sosyal hizmetlere sunulması ve kentin dar gelirli kesimine sosyal konut yardımıyla kaynaklanan bir fonla evlerini koruma, yenileme olanağı sağlamayı üstlenmiş bulunmaktadır. Bologna'daki koruma uygulaması demokratik olma boyutuyla da ilgi çekicidir; bütünlük koruma kavramının geliştirilmesine katkıda bulunmuştur. Mahalle konseyleri aracılığıyla halk isteklerini doğrudan dile getirebilmekte, yaşadığı bölge ile ilgili kararların alınmasında etkin bir rol oynayabilmektedir.

KENTİN TARİHİ GELİŞİMİ

Bologna Bronz çağından bu yana çeşitli kavimlerin yaşadığı bir yerleşim merkezidir; önemli bir yol bağlantısı üzerinde olması dolayısıyla İ.Ö. 200 yıllarında Romalılar burada bir *castrum* kurmuşlardır. Po ovasının verimli toprakları üzerinde yapılan tarıma bağlı bir yaşam ve ekonomik düzeni olan kent, erken Ortaçağ'da çeşitli malların takas edildiği bir merkez niteliğiyle önem kazanmıştır. XII. yüzyılda Bologna artık önemli bir ticaret merkezidir ve artan nüfus dolayısıyla yerleşme sınırları genişlemiştir. Bu dönemde feodal ekonominin çökmesi sonucu, kente yerleşen birçok derebey, kendilerine kale gibi korunaklı, yüksek kuleleri olan konutlar yaptırmışlardır.

XIII. yüzyılda Bologna, bir bilim ve kültür merkezi olarak gelişmesinde etkili olan "Scuola" ile ilk üniversiteye kavuşmuştur. Bu dönemde artan nüfusa koşut olarak yerleşmenin sur dışına taşması, ayrıca sur dışında daha önce mevcut S.Felice ve Strada Maggiore köylerinin, bir tehlike sırasında savunmayı güçleştirecek oranda büyümüş olmaları, kent yönetimini yeni bir sur yapmaya yöneltmiştir. Yapımına 1380 yılında başlanan ve ancak XVII. yüzyıl içinde tamamlanan kent surları, birçok

bahçe ve tarım alanını da kapsayan 450 hektarlık geniş bir yöreni içine aldığından, XVIII. yüzyıl sonuna dek Bologna'da sur dışında yeni yerleşme yapılmasına gerek duyulmamıştır.

XVIII. yüzyıl sonundan itibaren Bologna ortaçağ surlarının dışına taşmaya başlamış, endüstri devrimi ve endüstri üzerine kurulan yeni ekonomik düzen, öncekinden çok farklı bir yerleşme anlayışı getirmiştir. Demiryollarının yapılması, kentle kırsal alan arasındaki ulaşımı kolaylaştırmış, XVIII. yüzyıl sonunda 70.000 olan nüfus, 1861'de yaklaşık 100.000, 1881'de 120.000'e ulaşmıştır. Tarihi merkez dışına taşan ve çağdaş gereksinimlere göre biçimlenen yeni kent hızla gelişmiş, bu arada tarihi merkez de bir takım değişikliklere uğramıştır. Fransa kaynaklı bazı şehircilik ilkelerine göre, istasyonu kent merkezine bağlamak üzere bir cadde açılmıştır (1862). 1881'de kurulan Societa Operaia di Bologna, kentin görünümü, trafik gereksinimi ve yapıların yenilenmeleri konularında çalışmalar yapmıştır. Kentin bazı eski mahallelerinin yıkılması, kent dokusunun temel arterlerinden bir kaçının değiştirilmesi, yol genişletme, meydan açma girişimleri sırasında büyük kayıplar verilmiş, Banca Nazionale (1883) ve Cassa di Risparmio (1868-1871) gibi büyük ölçekli binalarla, kent dokusu değişikliğe uğratılmıştır.

DÜZENLEYİCİ PLAN GİRİŞİMLERİ

Bologna'nın ilk düzenleyici planı 1889'da yürürlüğe girmiştir. Bu yıla kadar uygulanmış müdahale biçimlerini sistemleştiren ve aynı yönde başka bir dizi girişimi

öngören planın hedefleri:

- kentin büyümesi ve yeni yollar yapılması,
- bazı ana caddelerin genişletilmesi,
- ikinci derece önemli sokakların düzelmesi ve daha iyi duruma getirilmesi şeklinde özetlenmektedir.

1889 kent planında öngörülen gelişme, ne belirli bir şemaya bağlı olarak, ne de daha önce var olan yapı büyüklükleriyle uyumlu olarak gerçekleşmiş, önce sur içindeki yeşil alan ve yıkımla açılan bölgeler üzerinde yoğunlaşan spekülasyon baskısı, daha sonra tarım alanlarına yönelmiştir.

XIX. yüzyıl burjuvalarının geleneksel kent dokularını küçük gören tutumu, surları kentin gelişmesini engelleyen "ortaçağ karanlığının izi" olarak nitelenebilir. Böylece İtalya'nın surlarla çevrili en büyük kenti olan Bologna, büyük bir felakete uğramış, surlar yıkılarak Mercato di Mezzo Caddesi açılmıştır (1902).

XX. yüzyıl başında tarım kesiminde ortaya çıkan işsizlik krizi ile hızlanan göç sonucu, 1889'da 138.000 olan kent nüfusu, 200.000'e ulaşmıştır. İş bulma olanakları, tarihi merkeze akını sürekli olarak körüklemiş, I. Dünya Savaşı'ndan sonra sur dışındaki yerleşmeler büyük ölçüde ulaşmıştır.

Kentsel dokuya ters düşen müdahalelerin yapıldığı faşist dönemde, yeni bir düzenleyici plan geliştirilmiştir. 1938'de sonuçlanan düzenleyici plan yarışması, başlı başına değişikliklerden sonra ancak 1955'te belediye onaylanmış ve 1958'de yürürlüğe girmiştir. Kentsel agregasyonun ivedi yayılmasını öngören bu plan, tarihi merkeze onulmaz zararlar vermiştir. 1943 ve 1944 bombardımanlarından zarar gören kuzeydoğu bölgesinde yoğun bir spekülasyon gelişme, bazı yapı adalarının yıkılması, bostanlar ve çevrelerdeki bahçelerin kapatılması bunlara örnek olarak gösterilebilir. Bu müdahalelerin temelinde yapı spekülasyonu ve tarihi merkezin değerleri konusunda derin bir bilgisizlik yatmaktaydı. Eğer bu planda yeralan yeni bağlantılar ve istisnalar tam olarak gerçekleşseydi, kent XIX. yüzyıldaki ve harp sırasındakilerle karşılaştırılamayacak kadar yoğun hasara uğrayacaktı.

1960'ların başından itibaren, 1955 planının neden olduğu değişimler ve kent sorunları konularında bilinçlenmenin arttığı, tarihi estetik ve çevresel değerlerin korunması üzerine ilgi yoğunlaşması olduğu gözlenmektedir. Bu amaçla 1962'de San Giorgio Kilisesi'nin yıkımını engellemek için zorlu bir mücadele verilmiştir. Aynı yıl Floransa Üniversitesi profesörlerinden Leonardo Benevolo yönetiminde bir ekip tarihi merkezin özelliklerinin ve bölgenin etkin korunmasına yönelik uygulama ve öneri geliştirme çalışmalarına başlamışlardır. 1965'e kadar süren bu araştırmalar, tarihi merkezin korunması ve sistematik incelenmesi konusundaki çabaların ilk aşaması olmuştur. 1966'da yapılan bir açık

oturma halk, çeşitli tarihi merkezlerde uygulanan koruma ölçütleri konusunda bilgilendirilmiş ve Bologna üzerine geliştirilen ilkeler "Benevolo Önerisi" olarak sunulmuştur.

1968'de Piazza Maggiore, Piazza Nettuno, via d'Azeglio, via Pignattari'nin yayalara tahsis edilmesi için yapılan çalışmalar, tarihi merkezin o sırada geçerli olandan başka bir kullanıma tahsis edilmesi girişimlerine öncülük etmiş, "Tüm kentin onu kullananlar tarafından yeniden ele geçirilmesi" hedefi plan kararlarında da yansımaları bulmuştur.

Belediye Meclisi, geleceğin programlanmasına yönelik bir geçmiş bilincinden kaynaklanan ve içinde koruma ilkelerinin yer aldığı Piano per il Centro Storico-Variante al Piano Regolatore Generale'yi (Tarihi Merkez Planı - Genel Düzenleyici Plan Değişikliği) 1969'da kabul etmiştir. On yıllık bir tartışma, araştırma, çalışma ve hepsinin üstünde halk katkısıyla geliştirilen Tarihi Merkez Planı, Bologna şehirciliğinin temel dayanaklarından biridir. Değişiklik "yeni kentsel gelişimlerin ancak ve yalnızca kamuya ait topraklar üzerinde olabileceğini", ayrıca "mevcut kentin alt yapı tesislerinin işler ve nitelik olarak yeterli duruma getirilmesini şimdiye dek karşılanmamış olan temel gereksinimlerin ve gelişim olanaklarının sağlanmasını" öngörmektedir.

Düzenleyici Plan Değişikliği ve arkasından

gelen Piano per l'Edilizia Economica e Popolare nel Centro Storico - PEEP Tarihi Merkez Planı kent planlamasının önemli noktalarını belirlemektedir. 1970'te çıkarılan "Düzenleyici Plan Genel Hükümleri Eki" ile, belediye sınırları içindeki tüm alanlarla ilgili planlama esasları yasalaştırılmıştır.

1969 TARİHİ MERKEZ PLANI

Bologna tarihi merkez planı, XIV. yüzyıl surları içindeki 450 hektar alan ile, eski sur kapıları dışında kalan fakat eski kentin parçası kabul edilen bazı köyleri de içine almaktadır. Bu sınırlar içindeki yerleşme, fiziksel değerlerinin homojenliği ve sosyo-kültürel önemi dolayısıyla tek bir anıt olarak kabul edilmektedir. Bologna tarihi merkezi, yapı birimlerinden oluşan bir küme değil, *bütünlüğü olan bir kentsel organizma* olarak düşünülmektedir.

Tarihi merkezin fizik sınırları içindeki alan iki bölgeye ayrılmaktadır. Birinci bölge, yapı dokusunun bütünlüğünün korunduğu kısım (yaklaşık olarak 350 hektar), ikincisi ise 1889 ve 1955 düzenleyici planlarının uygulamaya konulduğu yörelerdir. Bu bölgelerde uygulanan teknik normlar diğerlerinden farklıdır.

Tarihi merkezin korunması ve kent-bölge strüktürü içinde özel nitelikli bir kesim olarak yer alması şeklinde özetlenebilecek plan hedefleri şöyle sıralanmaktadır:

1

Tarihi merkezin açılışı dolayısıyla belediye anaokullarındaki çocukların çizimlerinden (desenlerinden) yararlanılarak hazırlanan afişlerden biri

2

Tarihsel kentin havadan görünümü kent biçiminin kuruluşunda çevre ilişkilerini ve tek bir bütüncül tasarım anlayışına bağlı yapılar dokusunu ortaya koyuyor. Bunların ortasında kentin toplumsal, kültürel ve siyasal odağı olan Piazza Maggiore bulunmaktadır.

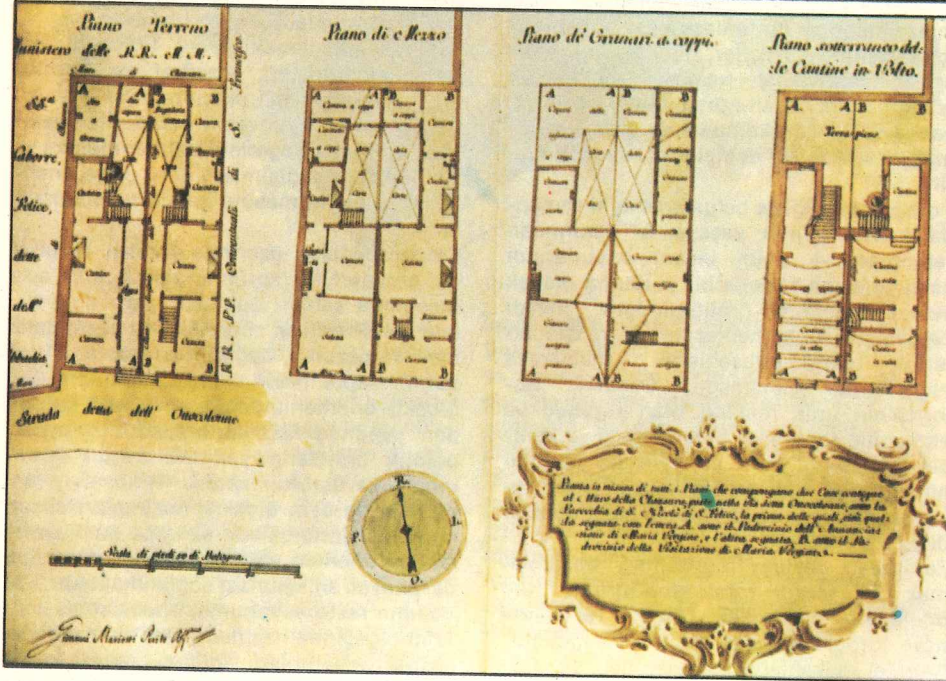
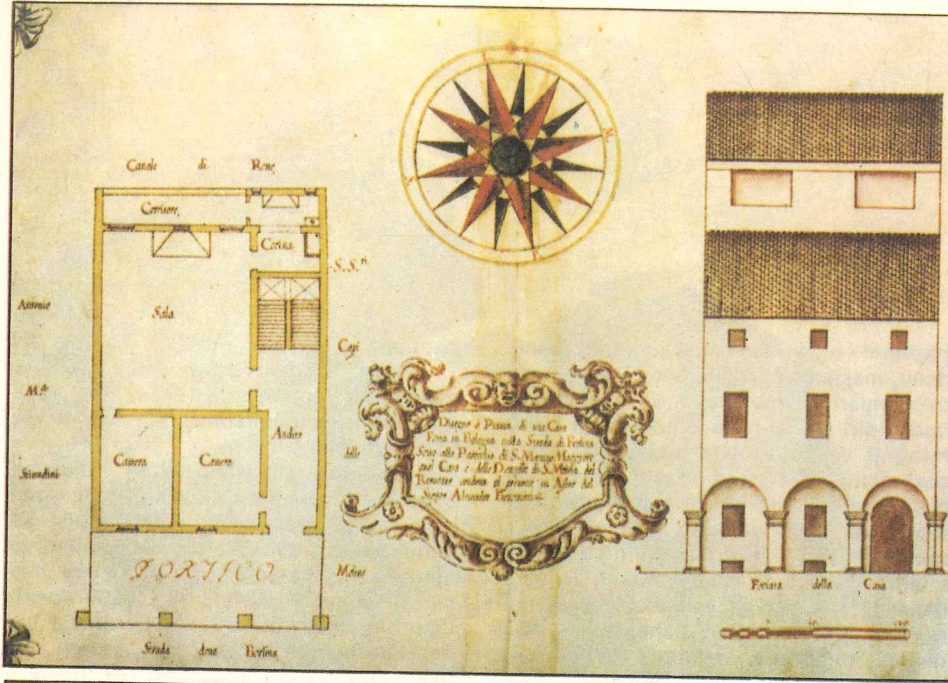
- tarihi merkezi yok olmaktan kurtarmak,
- tarihi, estetik ve kültürel mirasa etkin bir işlev vererek, onu bölgenin sosyal ve ekonomik içeriğiyle bütünleştirmek,
- üçüncü sektör için tarihi merkez dışında yeni gelişim alanları yaratarak, tarihi yapı varlığıyla uyumlayan tüm işlevleri merkezden dışarıya çıkarmak; böylece tarihi kenti yine eski işlevine kavuşturmak ve programlanan yeni bölge düzeni içinde önemli bir rol almasını sağlamak,
- tarihi merkeze gerekli tüm kentsel donatım ve servisleri getirmek,
- ulaşımı daha rasyonel bir duruma getirmek; motorlu trafikle bağdaşmayan yol dokusunun bir kısmını yayalara tahsis etmek.

Planın koruma yönünden önemli olan noktası, Bologna metropoliten alanı olarak sınırlanan bölge içinde, tarihi kesimlerin korunması ve değerlendirilmesine öncelik verilmesi, bazı standart şehircilik uygulamalarının bir yana bırakılmasıdır. Planın hazırlanışında kentin romantik ve biçimsel değerlendirilmesine gidilmemiş, ilk yapıların - organizmaların sürekliliğiyle, morfolojik değişimler arasındaki diyalektiğe bağlı bir strüktürel incelemeye öncelik verilmiştir. Kentin değişik dönemlerdeki gelişimi incelendiğinde, Bologna tarihi merkezinin kendi içinde bütünlük gösteren çeşitli yerleşme birimlerinden oluştuğu gözlenmektedir. Surlar içinde kalan kent dokusu, ev, işyeri, dükkan, depo yapılarının sürekli bir biçimde yanyana gelişmelerinden oluşan bir bireşimdir; kent bütünlüğünün odak noktası olan noktalarda sosyal yaşamın büyük yapıları ve meydanlar yer almaktadır.

TARİHİ DOKUNUN ÖZELLİKLERİ

Birbirini dik açıyla kesen bir sokak dokusuna sahip olan Roma *castrum*, surlarla çevrili dikdörtgen planlı bir yerleşmeydi. Bugünkü tarihi merkezin en eski bölümü ise, XI. yüzyıl surları içinde kalan ve tipik ortaçağ sur içi sokak dokusuna sahip olan kesimdir. Bu çekirdekteki kent dokusu, büyük anıtları ve düşeyliği vurgulanmış ortaçağ kuleleriyle diğer bölgelerden çarpıcı bir farklılık göstermektedir. Ortaçağ nüvesinin çevresinde kentin Rönesans ve Barok dönem (XIV.-XVIII. yüzyıl) yerleşmeleri gelişmiştir.

Kentin üçüncü aşamasını oluşturan Rönesans ve Barok dönem yerleşmesinde, birbirini dik olarak kesen sokak düzeni bırakılmış, yerleşme, başlangıcı ikinci dönem dokusu içinde bulunan, merkezden ışınsal olarak uzanan yollar üzerinde gelişmiştir. Kentin değişik gelişme aşamalarına bağlı olarak, parselasyonlarda da farklılaşma görülmektedir. Roma kentinde, dörtgen planlı parseller üzerinde, yüksekliği genişliğine oranla daha fazla olan yapı düzeni gelişmiştir. İkinci yerleş-

me döneminde (ortaçağ), parseller uzunluğuna gelişmiş dikdörtgenler biçimindedir. Üçüncü dönemde (Rönesans ve Barok), belirli bir geometrik biçimi olmayan, derinliğine gelişmiş parseller ortaya çıkmış, yükseklikle genişlik arasındaki oranlar değişmiştir. Bu yerleşmenin en ilginç yönlerinden biri, parseller içinde konutla sıkı bağlantısı olan bostan ve bahçelerin de yer almasıdır.

Son kentsel gelişmenin ölçeği, boyut yönünden öncekinden daha büyüktür. Işınsal olarak uzanan, tamamen yeni bir kentsel strüktür, mimari süreklilik getiren geniş, portikli caddeler, hem mekânsal ilişkileri, hem de mimari özellikleri açısından kesinlikle birleştirici bir sokak görünümü oluşturmaktadır.

Tarihi merkezdeki yerleşme ve gelişmelerin tarihsel dinamik ve morfolojik açıdan incelenmesi sonucu, Bologna tarihi merkezinin hiçbir dönemde, strüktürel bozulmasına, ayrışmasına yol açacak kullanımlara maruz kalmadığı anlaşılmıştır. Tarihi merkez büyüyerek yenilen-

miştir; kentsel gelişme eski dokuya zarar vermeden yeni topraklar üzerinde gerçekleşmiştir. Rönesans ve Reform hareketleri sırasında yapılan alt yapı çalışmaları, kentin gelişmesine yön vermiştir.

PLAN HAZIRLIK ÇALIŞMALARI

Kent planının hazırlanması ve yapıların araştırılması sırasında, eski kentin karakteri, tarihsel ve morfolojik gelişimi konularında tam fikir verecek nitelikte veriler elde edilmiş ve planın teknik hazırlığı sırasında bu bilgilerden yararlanılmıştır. Ayrıca ek ilgi alanlarında -hukuk, yasalar, kentlilerin sosyo-ekonomik durumları ve demografik strüktür konularında araştırmalar yapılmıştır.

Mevcut yapı mirasının korunması ve yeniden kullanımına dönük bu planlama için kullanılan "bilinçlenme yöntemi" yaklaşımının temelinde, özgün dökümanlar arasından seçim yapmak, çevreyi tanıma-ya yönelik araştırmaları yürütmek bulunmaktadır. Arşivlerde grafik ve tarihi araş-

XVIII. yüzyıl örneklerinden belgeler: Bu kadastral belgelerindeki ayrıntı ve kesinlik onlara bir yapı projesi niteliği kazandırıyor. Tekil mekanların işlevsel niteliklerinin belirtilmiş olmasıysa konutların kullanılışı konusunda tarihsel bir açıklama olanağı vermektedir. Ölçekli resimler karşılaştırma kolaylığı sağladığı gibi proje konusunda belirsizliklere düşmeyi önüyor.

tırma, fotoğraflık belgeleme, kent yapılarının 1/200 ve 1/50 ölçekli rölöveleri, kent ölçeğinde 1/1000 çalışma maketleri ve özel kompleksler için 1/100 ve 1/50 maket hazırlanması bu amaca yönelik eylemlerdir.

Bologna'nın XVI.-XIX. yüzyıllar arasındaki şehircilik ve mimarlık tarihi incelemeleri, Abbazia dei Santi Naborre e Felice, Conservatorio delle Putte del Boraccano, l'Ospedale della Vita gibi dini kuruluşlar, manastırlar ile patriği ailelerinin arşivlerinden çıkarılan ve San Felice, Lame, Riva Reno, Borgo Casse'nin tümü ile kentin genişlemesi sırasında değişik sokaklar üzerinde yer alan tek yapılar hakkındaki belgelere dayandırılmıştır. Bu önemli malzemenin incelenmesi ve değerlendirilmesi, kent düzeninin olası modellerinin öncelikle saptanabilmesine, temel tipolojik sınıflandırmaların belirlenebilmesine ve kentsel biçimle yapı tipolojisi arasındaki ilişkinin irdelenmesine yardım etmiştir.

İncelenen bölgelerde XIX. yüzyıl sınırları ile kent duvarları arasında kalan tarım arazisinin yol ve kanalizasyon yapımı ile parsellere ayrılması durumunun saptanmasına çalışılmaktadır. Düzenli parsellere bağlı olarak, projelendirme sırasında tekrar edilen, ya da geliştirilen tiplerin homojenliği çok belirgin bir fiziksel-morfolojik karakter oluşturmaktadır.

Zengin arşiv malzemesinin bulunması (yazılı ve çizili), bilimsel bir yaklaşıma olanak vermesi yanında, verilerin niteliği açısından da ilginçtir. İncelenen konu ve grafik anlatımına göre, belirli kümeler ayrılabilen değişik kaynaklı belgeler, projelendirme esaslarına yönelik, doğrudan veya dolaylı bilgiler sağlamaları bakımından ve ilerideki koruma çalışmalarına eleştirel bazı katkılarda bulunabilecekleri dikkate alınarak çizim teknikleri yönünden de incelenmiştir.

En erken grafik belgeler XVI. yüzyıl ortalarından kalan ve Campioni dei Beni dell'Abbazia dei Santi Naborre e Felice'ye ait bir kitapta bulunmaktadır. Bu kitap grafik niteliği açısından incelendiğinde, yapıların biçimlerinin anlatımına özen gösterildiği gözlenmektedir: Evlerin sokak üzerindeki cepheleri ayrıntılı olarak belirlenmekte, mimari öğeleri ve benzemeleri konularında bilgi verilmektedir. Bu çizimler bir kadastral planı olmaktan çok, yapının genel özelliklerini veren ve tek renkli olmakla birlikte, grafik anlatımda malzemeler arasındaki farklılığı belirtmeye çalışan bir belge niteliği taşımaktadır. Şekiller ölçekli değildir, fakat yaklaşık oranlarda yapılmıştır. Söz konusu alanın tanınmasına yardımcı olabilecek ayrıntılar - her zaman dışta olan ve parselin ortasındaki kanalizasyona bağlanan, dayanıksız malzemeden yapılmış sihih tesisat da çizimlerde gösterilmiştir. Ayrıca

Solferino sokağı cephe rölövesi: Modüler tipolojik birimlerin yanyana gelerek oluşturdukları bir dizi. Avlulu ev şemasına bağlı tipik yapı dokusu, burada girişleri oluşturan portiklerin dizilişi ve yol boyunca cepheyi "yırtmalarıyla", tekil konut birimlerini ortak bir yaya yolu oluşturacak biçimde birbirine bağlıyor.

çizimlerin yanlarında, kentin arazi varlığının manastır kuruluşu tarafından yönetimi konusunda aydınlatıcı bilgiler sağlayan gelir kayıtları ve notlar da bulunmaktadır.

İkinci bir kaynak, Ospedale della Vita arşivlerinde bulunan parşömen bir kodeks içinde yeralan ve 1601 yılındaki kent ve kent dışı yapılar hakkında açıklamalar getiren sayfalarıdır.

Toplanan arşiv malzemesi konutların biçimleri ve volümetrik düzenleri konusunda analitik araştırma yapılmasını ve bu yapıların restorasyonları için alternatif bir yöntem geliştirilmesini mümkün kılmaktadır. Kadastral ifadede, zemin kat, bazen 1. kat planı da verilmiştir. Ayrıca yapının genel biçimini gösteren aksonometrik görünüşle birlikte, mimari ve yapısal ayrıntılar, kaldırım malzemesi, yeşil dokunun dağılışı da verilmiştir. Bu verilerin değerlendirilmesi sonucu, yerleşme bütününün düzenini ve strüktürünü yeniden kurmak olasıdır.

Plan hazırlık araştırmaları için diğer önemli veri, arşivlerdeki fotoğraflık belgeler olmuştur. XIX. yüzyılın ikini yarısından 1940'ın sonlarına kadar uzanan döneme ait fotoğraflar, kentin İtalya Birliği öncesi ve sonrasındaki görünümünü, kentteki yaşam biçimi, kentin kentlilerce nasıl kullanıldığı konularında aydınlatıcıdır. Özellikle Cassa di Risparmio arşivlerinde bulunan ve 1902'de surların yıkımı sırasında çekilmiş olan fotoğraflar eski sur kapıları ve duvarlar konusunda değerli belgelerdir.

Faşist dönemin yıkım faaliyeti öncesine ait başka bir dizi fotoğraf da, kaldırım ve sokak kaplamaları, aydınlatma gereçleri gibi kent donatıları konusunda önemli kaynaklardır.

1960'larda, tarihi merkez için hazırlanacak düzenleyici planın içerik ve amaçları tartışılırken, tarihi dokunun tümünün sistematik olarak fotoğraflık belgelenmesi çalışmalarına girişilmiştir. Bologna Belediyesi tarafından iki aşamada gerçekleştirilen bu saptama çalışmaları, tarihi merkezin strüktürel, morfolojik ve mimari incelenmesi; kent mekânının, dokusunun ve

yeşilinin o sıradaki durumunun, renk, doku, malzeme özellikleriyle belirlenmesi; değişimlerin belgelenmesi açısından önemlidir. Bu amaçla 8.000 siyah-beyaz fotoğraf ve birkaç yüz renkli diya pozitif çekilmiştir. Çevrenin özelliklerini tam olarak verebilmek için fotoğraflarda otomobil ve trafik işaretleri gibi engellerin minimum düzeyde olmasına dikkat edilmiştir. Sokakların tam anlatımını sağlamak üzere, her iki yanındaki evler, saraclar, anıtlar, avlular, bahçeler ve bostanların fotoğrafları çekilmiş, ayrıca özel ayrıntılar-kaldırım, sokak kaplaması-, yapı malzemeleri ve durumları, kent donatıları, iç mekanlar, portikolar, giriş holleri, anıtsal iç merdivenler, freskler, trafikten ve reklamlardan zarar gören tarihi çevreler, yanlış kullanılan kamusal ve özel alanlar, mimari ve kentsel değişimler kaydedilmiştir.

Fotoğraf tekniğiyle belgeleme aynı zamanda kentin içinde yaşayanlar tarafından tanınması ve onun insani boyutlarının kavranmasına yönelik bir anlatıma olanak verecek biçimde örgütlenmiştir. Renkli belgeleme, tarihi merkezdeki çevre özelliklerinin temel bileşenlerini yakalamaya yönelik bir çalışmadır. Özellikle Bologna'nın tipik renkleri olan turuncu ve kırmızının tonlarının belirlenmesi ve kentsel görünümü fizik yönüyle de koruyabilmek için, gerekirse yanyana geliş düzenleri konusunda da kurallar hazırlanması düşünülmüştür.

Zeminden çekilen fotoğrafları tamamlamak ve tarihi yapı strüktürünü tüm öğeleriyle incelemek üzere, 1970'lerde hava fotoğraflarından da yararlanılmıştır. Kentsel mekanların belgelenmesi ve anıtsal mimari ile daha mütevazı yapıların oluşturduğu doku arasındaki ilişkinin belirlenmesine yönelik bu çalışma, tarihi kentin bazı bölgelerinin analizinde kullanılmıştır. Ayrıca Bologna'nın XVI. yüzyıl sonuna kadar yapılan grafik anlatımlarındaki 'kuş bakışı' görüş açısını, bugünkü durumla karşılaştırmak da mümkün olmuştur. XIX. yüzyıl sonuna kadar kullanılan ve kentin-bölgenin tanınması

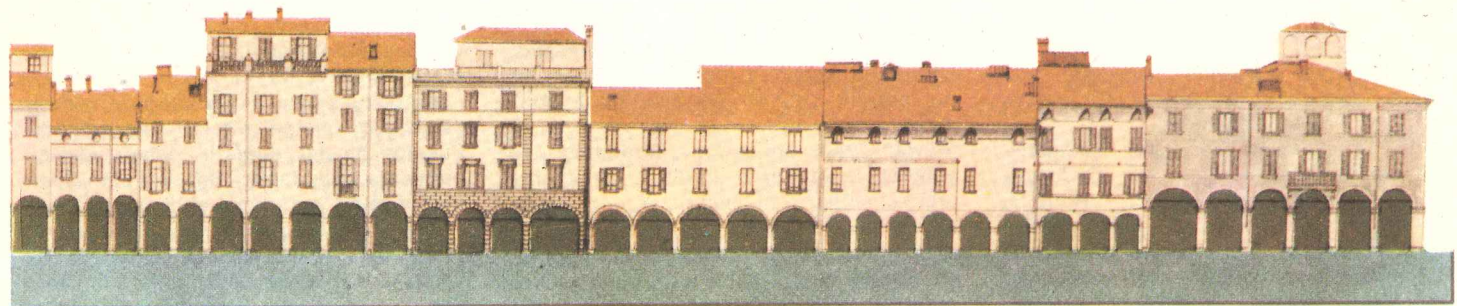
konusunda tek araç olan bu tekniğin bir yüz yıllık aradan sonra sistematik ve çağdaş bir yöntemle desteklenmesi, eyleme dönük bir bilgilendirme için olumlu bir katkı olmuştur.

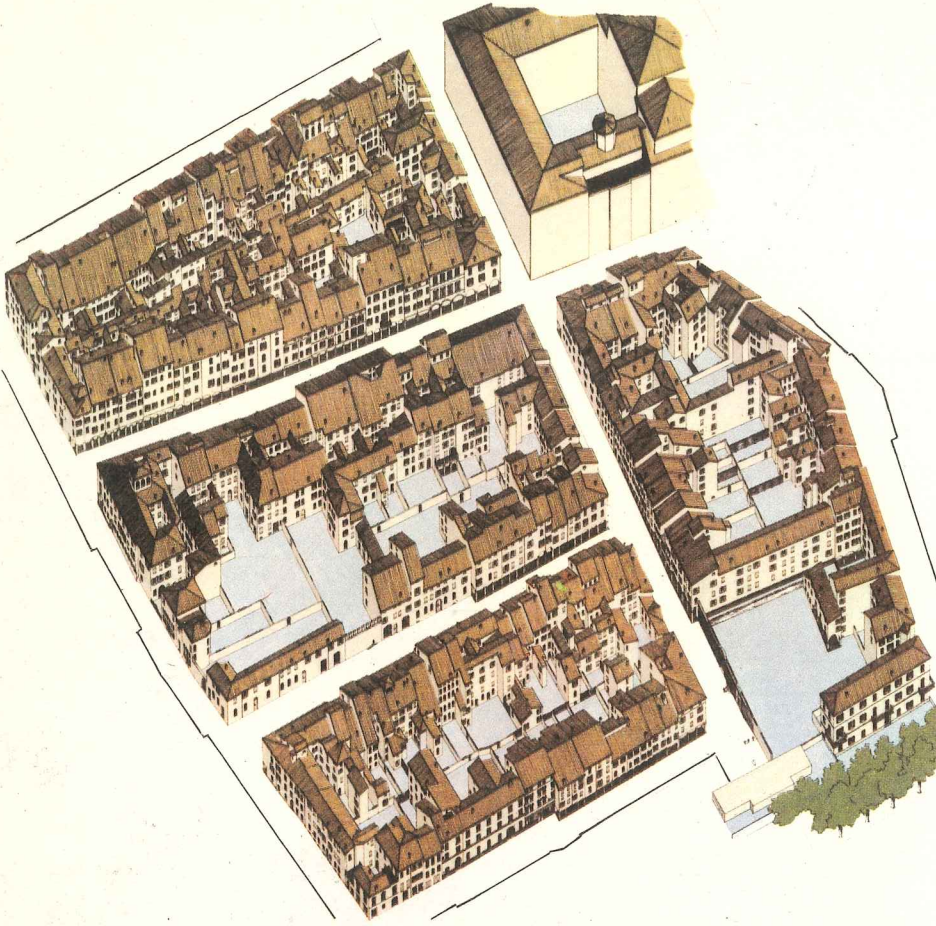
Bu araştırma çerçevesi içinde kullanılan diğer bir bilgilendirme aracı da, yapı tiplerinin ve orgnaizasyonunun değişik dönemlerden kalan grafik anlatımlarla ilişkilerinin kurulması ve karşılaştırmalarının yapılmasını olası kılan rölövelerdir. 1/200 duyarlılığında yapılan bu anlatımlar, analiz çalışmalarının başlaması için yeterli bir temel oluşturmaya yöneliktir. (Belirli kâğıt boyutları içinde sokağın tümünün algılanabilmesine olanak veren) 1/200 ölçekli sokak görünüşleri, fotoğraf ve benzeri diğer anlatım araçlarına göre daha elverişli bir sistemdir. Rölövelerin tamamlanması, yapı varlığının değerinin belirlenmesine ve her yapıdaki değişimlere göre proje önerilerinin geliştirilmesine zemin hazırlamaktadır.

Çalışma adaları üzerinde yapılan koruma ön projeleriyle, koruma ölçütlerinin ada ölçeğinde sabit tutulması, yapı dokusunun yenilenmesi sorunlarının çözülmesi ve bozulan, değiştirilen bostan alanlarının saptanması amaçlanmaktadır. Bu ölçekte önerilen müdahale yöntemi sonradan yapılmış kısımların kaldırılması, tipolojik ünitelerin yeniden özgün işlevlerine kavuşturulmasıdır. Rölöveler, ön projeler ve aynı ölçekte hazırlanan aksonometrik görünüşlerle çalışma komisyonlarınca önerilen yöntemin halk tarafından da kolayca anlaşılması sağlanmaktadır.

Yapının restorasyonuna yönelik rölöveler, 1/50 ölçeğinde hazırlanmakta ve üzerinde çeşitli anlatımlara olanak verebilecek nitelikte olmaktadır. Restorasyon önerileri, yapının biçimsel ve işlevsel düzeni konusundaki verileri içeren rölöve paftaları üzerinde yapılmaktadır. Yapının özgün değerlerinin araştırılması sonunda getirilecek çözümde yeni ekler bulunmaması ve yeniden kullanımda kolaylık sağlanması üzere bazı özgün öğelerin kaldırılmasına gidilmemesi gerekmektedir.

Rölövelerde yapının strüktürü mümkün

Solferino bölgesinde bir grup yapı adasının alacağı durumun aksonometrik görünüşü. Bu bölgenin projelerinin hazırlanışında Filippo de' Gnudi'nin 1702 tarihli haritalarından yararlanılmıştır.

iç/dış tipolojik özelliklerinin kentsel biçimle doğrudan ilişkili olduğunu göstermiştir. Seçilen koruma yönteminin içinde tipoloji ve strüktür parametrelerinin birincil önem taşıması bu veriden kaynaklanmaktadır.

ANITSAL YAPININ KORUNMASI VE GELECEĞE İLİŞKİN İLKELER

Bologna'daki kabullere göre, *anıt* tanımı mimari eserler, kompleksler ve kent dokularını içine almaktadır. Her sanat eseri hem tarihi hem de estetik anıt olarak karşımıza çıkmakta, görsel algılamamızın etkin olduğu yapı ve çevrelerde yapılacak müdahaleler, söz konusu eserlerin geleceğe aktarılma biçimleri üzerinde etkili olmaktadır. Üzerinde müdahale yapılacak yapı kullanılan bir sanat eseri ise, onu değiştirmeye ya da tamamlamaya yönelik ve kişisel beğenilerden kaynaklanan girişimler onaylanamaz. Koruma girişimlerinin özünde tarihi değerlere, onları geleceğe ulaştırmaya yönelik sağlamlaştırma ve koruma girişimleri dışında dokunmamayı esas alan bir tarih bilincinin bulunması gereklidir. Beğenilere bağlı olarak değişmeyen tarihsel bilinç, anıtların ve tarihi çevrelerin doğru değerlendirilmesine temel oluşturmaktadır.

Bir anıta "özgün değerlerini kazandırmak", "bilimsel restorasyon yapma" çabalarının değişik yorumlardan kaynaklanabileceği düşünülerek, girişimleri belirli kurallar çerçevesinde tutmak üzere, anıtlar kendi içlerinde değerlendirilmiş ve gruplara göre müdahale biçimleri tanımlanmıştır. Sağlamlaştırma; yapının stabilitesini sağlamak üzere, özgün duvar strüktürünün, temellerin, diğer taşıyıcı strüktür öğelerinin ve örtünün değişimlere gerek göstermeden desteklenmesi işlemidir.

Restorasyon çalışmaları, yapının biçimsel ve strüktürel bütünlüğüyle korunması yanında, mimari-dekoratif özelliklerinin değerlendirilmesi, değiştirilmiş kısımlarının düzeltilmesi ve bozucu etkileri olan eklerin kaldırılması işlemlerini kapsamaktadır. Yapının tüm öğelerinin bütünleşmesini sağlayabilmek için, yapının dış özellikleri yanında, tipolojik düzeni ve bezemesinin de gerekli özenle ele alınması gereklidir. Yapının ilk tasarımında sahip olduğu karaktere dönmek üzere, bazı tahminlere dayanarak stilistik rekonpozisyona girişilmesi doğru bulunmamaktadır. Bunun yerine, boyutlar üzerinde yapılan çalışmalar sonucu, kent ve yapı ölçeğinde tipoloji kavramı geliştirilmiştir. Bunların birbiriyle ilişkileri, yapıların ve tarihi dokunun uğradığı değişimleri saptamaya yardımcı olmaktadır.

Yapı tipolojisi, birbirleriyle birleşmeleri belirli mekânsal ve strüktürel ilkelere göre gerçekleşmiş olan kilise, manastır, saray, konut, hastane gibi insan yaşamıyla ilgili

olduğunca açıklanmaya çalışılmaktadır. Plan üzerinde yatay taşıyıcıların (tonoz veya ahşap kirişleme) durumları - sağlamlık dereceleri ve özgün olup olmadıkları - belirtilir. Strüktür incelenmesiyle planda ve düşey öğelerde yapılan değişimler de ortaya çıkmakta; kesitlerde strüktürün boyut ve düzeninin yanısıra, duvar ve yatay elemanların uğradığı değişiklikler de gösterilmektedir. Rölövelerle yapıların ilk tasarımıdaki düzenlerini veren tarihi belgeler arasındaki ilişki, restorasyon projelerinin hazırlanması sırasında müdahale edilmesi gerekli noktaların doğru olarak belirlenmesine yaramaktadır.

Proje önerileri genel projelendirme ölçülerinin saptanabilmesine yardımcı olan 1/100 çalışma maketleri üzerinde denemektedir. Büyük komplekslerin maketleri ise, projenin denetlenmesinden çok, kent ölçeğinde algılanması olanaksız olan organizmaların kavranabilir boyutlara indirgenmesine yaramaktadır. Maket yapımı, yalnız kütlelerin tanımlanması için kullanılmamaktadır; dış yapıyla iç mekanların bağlantısı gibi, mevcut rölöve teknikleriyle anlatılamayan ilişkiler de iç ayrıntıları gösteren modellerle verilebilmekte; böylece yapının bütün özellikleriyle anlatılması mümkün olabilmektedir.

Maket, fotoğraf ve aksonometrik görünüşlerin sağlayabildiği anlatım olanaklarından yararlanılarak, bu çalışmalarla doğrudan ilişkisi olmayan kişilere, halka kolay ve çabuk fikir verebilmekte, sergilenen proje önerileri kentin yönetim ve kullanımıyla ilgili ölçütlerin kamuoyunda benimsenmesi ve tanınmasına yardımcı olmaktadır.

KORUMA ÖLÇÜT VE YÖNTEMLERİ

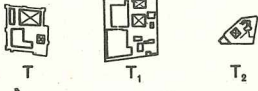
Tarihi merkezin fiziksel strüktürünü değer-

lendirmeye yönelik eylem parametreleri, Bologna sur-içi kentinin birbirini izleyen ve kendi içinde morfolojik birliği olan değişik gelişme aşamaları sonunda ortaya çıkmakla birlikte, son aşamasında biçimsel bir birliğe ulaştığı kabulüne göre tanımlanmıştır. Mimari değerleri saptamaya yönelik bir tarihi değerler araştırması sonunda, elde edilen değerlendirme parametreleri, koruma disiplininin uygulanmasına yönelik teknik-uygulama önerilerinin geliştirilmesine yardımcı olmuştur. Biçimlerin incelenmesi ve öğelerin içerik, biçim yanyana geliş düzenleri açısından çözümlenerek mimari tasarım kurallarının saptanması yolunda geliştirilen diğer bir araştırmayla, ikinci bir parametre (tipoloji ve ona koşut olarak strüktür) elde edilmiş ve strüktürel analogi ve karşılaştırmalara dayanan nesnel bir yöntem saptanmıştır. Araştırmanın ilk aşaması, değişmez biçimlerin, değişen içeriklerinden ayıklanması; ikinci adım, işlevlerine göre ayrılabilen kategoriler saptanması olarak tanımlanmıştır. İncelemeler sonunda kentin biçim ve strüktürüyle yakın ilişkisi olan yapı ve yerleşme tipolojilerinin, değişken işlevlerden farklı olarak sabit kaldıkları görülmüştür. Tarihi yapıların etkin koruma çerçevesi içinde alabilecekleri işlevin belirlenmesi ve tekrar eden tipolojik strüktürlerin homojenliğinin sağlanması yönünden, fiziksel ve mekânsal homojenliği oluşturan özelliklerin saptanmasına çalışılmıştır. Bu morfolojik analiz, küçük kent yapılarıyla kent ölçeğinde önemli büyük mimari yapıtlar arasındaki ilişkinin aydınlığa kavuşturulmasına da yardımcı olmuştur.

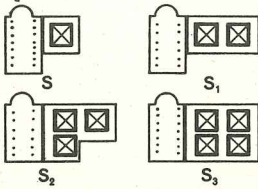
Bologna'da tarihi kentin temel biriminin konut olduğu kabul edilmiştir. İncelemeler değişik konut tiplerinin biçimlerinin ve

A Kategorisi, büyük 'contentitori'

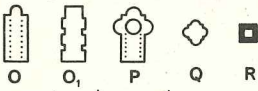
özel amaçlı
tek yapı

özel amaçlı
karmaşık yapılar

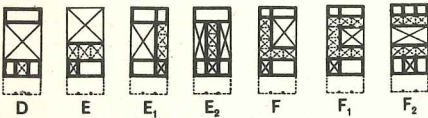
özel amaçlı
basit yapılar

özel amaçlı
dizi yapılar

B kategorisi (soylu ve yüksek burjuvazi)

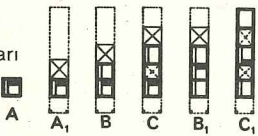
Avlulu yapılar (10-22 m) dizi oluşturan
birleşimler

Organik birleşim
gösteren
avlulu yapılar
(20-50 m)

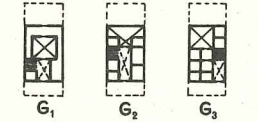
C kategorisi (halk ve proleterya konutları)

zanaatkâr konutları
(4-8 m)

D kategorisi (orta ve küçük burjuvazi)

Küçük avlulu
burjuva konutları
(8-12 m)

Kentsel değişim ve yapısal yenilenme

Yıkım, yol genişletme, hiza verme

bir dizi işlevden ortaya çıkmıştır. Kent morfolojisi açısından ele alındığında, biçimin oluşmasında önemli bir etkinliği olan tipoloji, fiziksel ve mekânsal homojenliği tanımlanan, yinelenerek kullanılan bir sabit değeri temsil etmektedir. Bir mimari düzenin tipolojik özellikleri, taşıyıcı sistemi, yapım tekniği, kullanılan ölçü parametreleri ve yerel geleneklere bağlı malzemelerle koşulludur.

Etkin koruma projesiyle yapıların yıkımı, tipolojik düzen ve strüktür değişimleri işlemlerinin kent ve yapı ölçeğinde önlenmesine çalışılmaktadır. Ciddi ve ayrıntılı bir çalışma sonunda, kent ve yapı ölçeğinde tasarım yöntemlerinin yaratılma süreçleri açıklığa kavuşturulmuştur. Strüktür yenileme işlemi sırasında özgün sistemin kaldırılması veya değiştirilmesi sonucu, iç düzenlemede de başkalaşma kaçınılmaz olmaktadır. Bu nedenle özgün durumu değiştiren işlemler olumlu karşılanmamakta, müdahaleler ve strüktür yenilemeleri küçük ölçekte tutulmaya çalışılmaktadır. Örneğin geleneksel tekniğe yapılmış bir duvar yerine, betonarme bir perde koymak, strüktürel sürekliliği kesmek olacağından kabul edilmemektedir. Benzer durum, özgün tipolojilere sonradan eklenen kısımlar için de söz konusudur. Bu temele dayanarak, tipolojik özelliklerin tanımı, kavranması ve analizini izleyerek, özgün taşıyıcı sistem, boyut-birleşme parametreleri, konstrüksiyon tekniği, yörel geleneklere bağlı olarak kullanılan yapı malzemeleri gibi, her biri iyice analiz edilerek kullanılması gereken ve tüm koruma projelerinde yeralacak kollarında bazı belirleyici hükümlere varılmaktadır.

Tarihi, tipolojik ve işlevsel analizleri tamamlandıktan sonra, tarihi merkezdeki yapılar üç sınıfa ayrılmış ve fiziksel koruma için beş müdahale biçimi saptanmıştır:

1a ve 1b kategorileri için: Restorasyon

1. kategoride dokunulmaz bir bütün olarak korunacak, ya da yalnız restorasyon girişimlerinin yapılabileceği anıtlar yeralmaktadır. Bu kategoride ancak tarihi değerlerin ortaya çıkarılmasına yönelik müdahalelere izin verilmekte, yapının özgün mekân organizasyonu ve işlevinin sürdürülmesi amaçlanmaktadır. 1b kategorisinde yapı özgün işlevinden başka bir işlevde kullanılabilen fakat bu amaçla yapılacak her işlemin titizlik ve özenle yerine getirilmesi gerekmektedir. Restorasyon, yapının tipolojik ve biçimsel bütünlüğü için:

- * tüm tarihi bileşen, kalıntı ve öğelerinin korunması,
- * biçimsel, strüktürel, tipolojik özelliklerinin korunması ve değerlendirilmesi,
- * kente özgü düzenlerin, dışsal biçimlerin korunması,
- * yapının değişen özelliklerinin (tipolojik, mekânsal, strüktürel) eski durumuna getirilmesi,
- * çevreye uymayan veya sonradan eklenen kısımların kaldırılması,
- * içte ve dışta yeralan açık mekanların korunması ve bakımı işlemlerini kapsamaktadır.

2a kategorisi için: Sağlamlıklaştırma ve tipolojik özellikleri koruyucu restorasyon
Bu kategoriye iki değişik yapı grubu girmektedir:

a- Yerleşme dokusunun yanyana dizilmiş bahçeli konutlardan oluştuğu soylular bölgesi,

b- Dar ve uzun parsellerin kümeleniği zenaatkâr-tüccar bölgesi. Bu kesimde yapı adalarının ortasında yeralan avlu, bahçe gibi alanlar tarım için kullanılmaktadır. İkinci grup yapılar için korunması öngörülen kısımlar:

- * tüm dış öğeler (cephe, portiko, galeri, giriş holü, örtü),
- * tüm strüktürel işlevsel tipolojik özellikler (taşıyıcı sistem, merdiven evinin yeri, mekânsal düzen ve sıralanış), olarak belirlenmiştir. Restore edilen yapı, strüktür ve iç tipolojik özellikleriyle eskisine sıkı sıkıya bağlı kalmaktadır. Bu kategoride düşey taşıyıcıların ve bağlantıların uyumu, sağlık donatılarının konumuna dikkat edilmelidir.

2b kategorisi için:

Kısmen koruyarak sağlamlıklaştırma

Tarihi Merkez Koruma Planı içinde 2b kategorisinin bulunmasının gerekçeleri şöyledir:

- a- Hâlâ özgünlüğünü koruyan dış cepheleriyle, çevresel önemi olan kentsel bir mekânı-yol, meydan, avlu vb.-çevreleyen ya da tanımlayan yapı veya yapı gruplarının olması,
- b- Bu tür yapıların zamanla tip ve türleri yönünden önemli değişikliklere uğramış olmaları.

Bu müdahale kategorisinde, ilke olarak mevcut öğelerin bir kısmının yenilenmesine izin verilerek birlikte, koruma kararları cephe, kentsel donatı gibi öğelerin dışındaki bileşenlerin yeniden tasarımı tipolojik düzeyde belirlemekte ve koşullandırmaktadır. Başka bir deyişle, mevcut kent dokusunun tipolojik düzeni yenileme sonunda da aynı kalacak, fakat yapı zaman içinde özgün iç tipolojik özelliklerini yitirmişse bu ilişkilerin yeniden doğru olarak kurulmasına çalışılacaktır.

3a kategorisi için:

Yıkım ve koşullu yeniden yapım

Bu grupta korunacak özellikleri olmayan ve yakın tarihte yapılmış binalar yeralmaktadır. Bu tür yapıların yıkımlarını önleyecek ya da yeniden yapılmalarını zorunlu kılacak hiçbir özellikleri bulunmamaktadır.

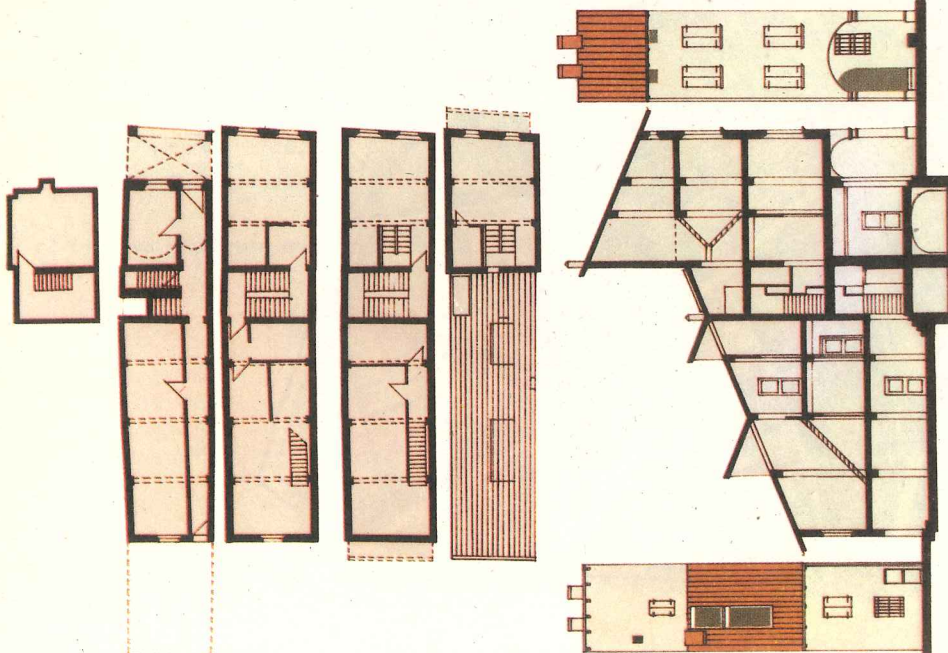
3b kategorisi için:

Yeniden yapmamak üzere yıkım

Tarihi kentin yaşamsal boşlukları olan, avlu, bostan ve diğer açık alanlar üzerine yapılmış olan yapılar bu gruba girmektedir. Yıkımla açılan alanların kamusal/özel rekreasyona yönelik yeşil saha olarak kullanılması öngörülmektedir.

YAPI TİPOLOJİLERİ

Tarihi Merkez Koruma Planı'nın hazırlanışı

aşamasında, bu sınırlar içindeki yapıların tipolojik değerlendirilmesinin yapılmasına ve tüm Bologna kenti ve bölge çerçevesi Tarihi Merkez Koruma Planı'nın hazırlanışı aşamasında, bu sınırlar içindeki yapıların tipolojik değerlendirilmesinin yapılmasına ve tarihi merkezdeki yapılara tüm Bologna kenti ve bölge çerçevesi içinde verilebilecek işlevler konusunda bir kuram oluşturulmaya çalışılmıştır. Araştırmalar sonunda, kendi içinde alt bölümlere ayrılabilen dört büyük tipolojik grup saptanmış ve her kategorinin, tipolojik düzen ve strüktür özellikleriyle bağdaşan bir kullanıma sunulmasına çalışılmıştır.

1.A Kategorisi - Büyük 'centenitori'
Strüktürel özellikleri, mekan düzenleri, biçimleri, içte ve dışta yer alan büyük mekanları dolayısıyla 'büyük centenitori' -büyük anıtsal yapılar-olarak anılan bu grup dört alt bölüme ayrılmaktadır:

a- Yalın anıtlar: Kilise vaftizhane, çan kulesi, kuleler.

b- Bileşik yapılar: Birden fazla yalın anıtın yanyana gelmesiyle oluşan ve avlu, bahçe, bostan gibi öğelerle çevrilen bu tür yapı birleşimlerinin tipik örneği manastır kompleksleridir.

c- Karmaşık tek anıtlar: Mekan, biçim ve işlevsel düzenleri yönünden giriftlik gösteren bu grup yapılar, bağımsız yapı adaları üzerinde içe dönük olarak tasarlanmışlardır.

d- Özel diziler: Strüktür birimlerinin modüller olarak yinelenmesiyle oluşan portikolar-veya kiliselerde olduğu gibi nefli (tek, çift, üç nefli) yapılar.

Hacimlerinin ve strüktürlerinin sağladığı esneklikle, ilk kullanımlarından çok farklı amaçlara hizmet edebilmek üzere düzenlenmiş bu yapıların çağdaş işlevlere uyarlanabilmesi için ileri teknik olanaklardan (havalandırma, yalıtım malzemeleri, prefabrik panolar, standart servis blokları) yararlanılmaktadır. Bu geniş alan ve hacimlerin eğitim kurumlarının araştırma, deneme merkezleri olarak, ya da kamu kültür hizmetleri, boş zamanları değerlendirme merkezleri olarak kullanılmaları uygun görülmektedir.

2. B kategorisi - Avlulu yapılar

Bu türde tek veya daha fazla avlu çevresinde gelişen yapı şemaları yer almak tadır. Avlu ile birlikte gelişen diğer bir mekan ögesi de büyük hollerdir. Özellikle XVI.-XVIII.yüzyıl Bologna senatör sarayları, anıtsal merdivenli holleri ile ünlüdürler. Kadastral ölçülerine göre avlulu yapılar iki grupta incelenmektedir:

a- Cepheleri 10-20 m genişlikte olan ve yanyana dizilen avlulu yapılar. Bu tipte merdiven ya da holle bağlantısı olan esas avlunun yanı sıra, ikinci bir servis avlusu veya duvarla çevrili bir bahçe bulunmaktadır. Cepheleri 21-50 m genişlikte olan ve dört yanı kısmen veya tümü arkadlı yapı kanatlarıyla çevrili avlulara sahip yapılar.

Bu düzende asıl avluya ek olarak, geç Rönesans etkileri gösteren büyük bir bahçe, ya da Barok - geç XVIII. yüzyıl üslubunda büyük bir park da yer almaktadır.

Avlulu yapıların mekân organizasyonu ve hacimleri, özellikle birinci ve ikinci katlarda, özgün işlevlerinden çok değişik kullanımlara olanak vermemektedir. Bu kategoriye giren yapıların daha çok kamu/özel kültürel ve temsili işlevlere, ya da benzer amaçlara hizmet etmeleri uygun görülmektedir.

3. C kategorisi - İşçi / zenaatkâr / tüccar konutları.

Tipolojik ve yerleşme özellikleriyle kentin gelişimi açısından çok önemli olan bu türde, XVI.-XVIII. yüzyıl işçi / zenaatkâr konutları yer almaktadır.

3.30-10 m arasında değişen cephe genişliğiyle, arsanın bölünüşüne bağlı olarak değişik derinliklerde olabilen bu konutlar, sosyal tarih açısından belge olmaları, yapı adasının düzeni ve biçimlenişine katkıları, tipolojik bazı biçim ve modüllere dayalı bir restorasyon yöntemi geliştirmek olanağı sağlamaları yönünden korunmak istenmektedirler. Her katta önde ve arkada birer oda düzeni gösteren tek aile evler, tipolojik özellikleri korunarak veya kısmen değiştirilerek (üst katlarda dupleks düzeni getirilmesi gibi) öğrenci, tek kişi, genç çiftler, yaşlılar, işçiler için uygun konutlara dönüştürülebilmektedir.

4. D Kategorisi

Bu grupta, başlıca geleneksel tiplerin değişik ölçülerde birleşimleri, ya da belirli bir şemaya girmeyen konutlar ve diğer yapılar yer almaktadır. Bu tür binalar çeşitli boyut ve nitelikte konutlara, ya da özel durumlarına göre uygun sayılabilecek kullanımlara sunulmaktadır.

TARİHİ MERKEZ MÜDAHALE MÜDAHALE BÖLGELERİ

Tarihi merkezde yapılacak koruma girişimleri, söz konusu alanın fizik varlığının birimlerinin yer aldığı kategoriler için planda tanımlanan müdahale biçimleridir. 1969 planı, tarihi merkezin doku özelliklerinin korunmuş A bölgesinde, morfolojik ve işlevsel açıdan homojen sayılabilecek onüç müdahale bölgesi ayırmıştır. Her müdahale bölgesi de kendi içinde alt bölümlere ve belirli müdahale minimum birimlerine ayrılmaktadır.

Bologna tarihi dokusunun morfolojik özellikleri, müdahale alt bölümlerinin yapı adaları olmasını olanaklı kılmaktadır. Böylece plan girişimleri kent ölçeğinde topografik olarak bölünebilmektedir. Koruma çalışmalarında her kadastral birim için yapılara doğrudan müdahalenin koşulları belirlenmekte, planın uygulanmasında büyük esneklik sağlanmaktadır. Ayrıca, planın amaçladığı kentsel ve sosyo-

ekonomik hedeflere ulaşabilmek amacıyla her birim için hazırlanan planlarda tam belirlenemeyen konular doğrudan müdahale yoluyla gerçekleştirilmektedir. Müdahalelerin mimari tasarım düzeyinde kesin olarak değerlendirilebilmeleri için, alt bölümü oluşturan kadastral kesimlerde dokunun tipolojik ve strüktürel özellikleri açısından homojen olması gerekmektedir. Alt bölümün işlevsel özellikler ve kullanım hedefleri yönünden de yeterli düzeyde homojen olması önemlidir. Yapıların teknik, strüktür, malzeme ve sağlık koşulları yönlerinden benzerlik göstermeleri de uygulama düzeyinde tipleşmeye olanak veren bir etkidir.

Alt bölümler içinde uygulama yönünden tek olarak ele alınması zorunlu olan minimum birimler de bulunmaktadır. Tipolojik ve strüktürel yönden yeterli homojenlikte olmaları dolayısıyla bu birimlerin bağımsız olarak projelendirilmeleri olasıdır.

Tek yapılar için doğrudan müdahale, mimari kompleks 1a kategorisinde olduğu zaman söz konusudur. 2a, 2b, 3a kategorileri için tek başına müdahale, eğer bu yapılar Tarihi Merkez Planı'nda belirlenen müdahale bölümleri dışında kalıyorlarsa söz konusu olmaktadır.

Kentsel müdahale bölgeleri arasında müdahale önceliği, dokuların strüktürel eskimesi ve sosyal yapının çöküş derecesine göre belirlenmektedir. Yapılan ilk çalışmalarda müdahale bölgelerinden beşinin ivedilikle müdahale edilmesi gerekli nitelikte olduğu saptanmış ve bu bölgelerde kamu yatırımlarıyla sağlıklılaştırma çalışmaları başlanmıştır.

KAMU VE HALK YAPILARI PLANI

Konut Yasası olarak anılan 865 sayılı yasa ile İtalyan Hükümeti yerel yönetimleri kent topraklarını tarım arazisi değeri üzerinden kamulaştırılmaya yetkili kılmıştır (1971). Bu yasa İtalya'da ilk kez Bologna'da yeni konut yapımında değil, tarihi merkezin harap durumda olan konut bölgelerinin kamu yardımıyla restorasyonu için kullanılmıştır. 865 sayılı yasanın çok geniş bir yorumu olarak nitelendirilen bu çalışmalarla, o zamana dek yeni yerleşmeler içinde yer alan konutlara verilen kredilerin bir kısmı, tarihi merkezdeki evlerin restorasyonuna kaydırılmıştır.

Tarihi merkezde yapılan araştırmalar sonucunda, konutlardan yalnız % 20'sinde mülk sahiplerinin barındığı, geri kalanın kiracılar tarafından kullanıldığı saptanmıştır. % 60'ının ısıtma tesisatı, % 50'sinin sağlık donatıları bulunmayan bu konutların, kötü yaşam koşulları dolayısıyla ergeç yok olacağı ve bölgenin başka işlevlerle işgal edileceği kaçınılmaz olarak görülmekteydi. Bu süreci durdurmak üzere, belediye sağlıklılaştırma işlemlerine girişmiş, 1965 PEEP Planı'na ek olarak, 1973'te

Santa Codenina sokağındaki iki yapının onarım öncesi ve sonrası durumları. Tuğlayla örülmüş olan pencereler ve zemin kat geçişleri açılmış ve cepheler Bologna'da çok kullanılan kırmızı-turuncu renklere boyanmıştır. Taşıyıcı kemerlerin açığa çıkarılması, iki yapı arasındaki derzin belirtilmesi, yüzey işlenişi gibi konulara gösterilen özen eleştirmeye açıktır.

8

9

yalnız tarihi merkez için II PEEP-Centro Storico kararı çıkarılmıştır.

Tarihi Merkez Planı'na bağlı olarak örgütlenen ve 1980'e kadar geçerli olan Tarihi Merkez PEEP'i, bu yöredeki kamu girişimlerinin ilk aşamasını belirlemektedir. Tarihi merkezde düşük gelir gruplarının kullanımına sunulacak konut sağlamanın amacı, hem yörede var olan sosyal dengeyi korumada hem de kültürel çevresel değeri yanında, insan varlığıyla da önemli olan tarihi merkezin bu özelliğini yitirmesini önlemeye yöneliktir. Tarihi Merkez Planı'nda ayrılan onüç strüktürel durum, yaşam düzeyi yönünden ivedilikle ele alınması, gereken beşinde -S.Caterina, Solferino, Fondazza, S.Leonardo, S.Carlo- öncelikle uygulamaya geçilmiştir. 1973 yıl Mart ayında Bologna Belediye Meclisi, evinin onarılmasını isteyen mülk sahipleriyle anlaşmaya girişmeyi kararlaştırmıştır. Belediye, evinin restorasyonunu kendi başına yürütecek gücü olmayanlara sosyal konut yardımı çerçevesi içinde, bankalardan kendi adına aldığı kredilerle gerekli masrafların % 80 kadarını sağlamakta, buna karşılık teknik denetim ve iş bittikten sonra kiralama konularında koşullar koymaktadır. Uygulamanın nasıl olacağı belediye tarafından tanımlanmakta, mülk sahibinin geliştirme projesinin ölçüt ve yönetime aykırı olmayan istekleri de dikkate alınmaktadır. Restorasyon sırasında yapılara sonradan eklenen ve Tarihi Merkez Planı ilkelerine göre ayıklanması, kaldırılması gereken kısımlar 865 sayılı yasaya göre kamulaştırılmaktadır. Evlerinin onarımına % 20 katkıyı yapmayacak durumda olanlara tam yardım sağlanmak-

ta, ancak yapının mülkiyeti başkasına devredilmemekte ve eğer konut sahibi binasında oturmaktan vazgeçerse, belediyeye konutu anlaşmanın yapıldığı tarihteki değeri esas olmak üzere, arada geçen süredeki para değeri değişimleri dikkate alınarak kamulaştırma hakkını kazanmaktadır.

Seçilen müdahale bölgelerinde önce terk edilmiş, çok harap evler onararak konut-otel (casa albergo) adı altında kullanılacak duruma getirilmekte, sonra içinde insanların barındığı yapılar ele alınmaktadır. Böylece ilk onarılan evler aynı bölgede oturan kişilere dönerli bir sistemde sunulmakta, restorasyon dolayısıyla bölge halkının yaşadıkları yöreden koparılmaları önlenmeye çalışılmaktadır. Aynı işlem yörenin ekonomik dokusunu oluşturan el sanatları ve ticaret işlevleri için de söz konusu olmaktadır. Bologna Belediyesi küçük esnaf ve zanaatkarları korumak amacıyla, işyerlerinin kapanmamasını sağlayacak önlemler almıştır. Ayrıca küçük esnafın ekonomik etkinliğini sürdürebilmesi için, yeni süpermarketlerin açılması önlenmekte, kooperatifleşme desteklenmektedir.

Anlaşma koşulları onarımdan önceki kiracıların tekrar yerlerine dönmelerini ve eğer uygunsa yapının barındırdığı ekonomik işlevlerin sürdürülmesini öngörmektedir. Belediye restorasyonu yapılan evlerde oturanların bu süre içinde barındırılmaları üstlenmektedir. Mülk sahipleri taşınma masrafı ve kira ödememektedir. Otel-konutlarda kalan kiracılar ise, ev sahibine ödedikleri miktarı belediyeye vermektedirler, fakat hukuken ev sahibiyle

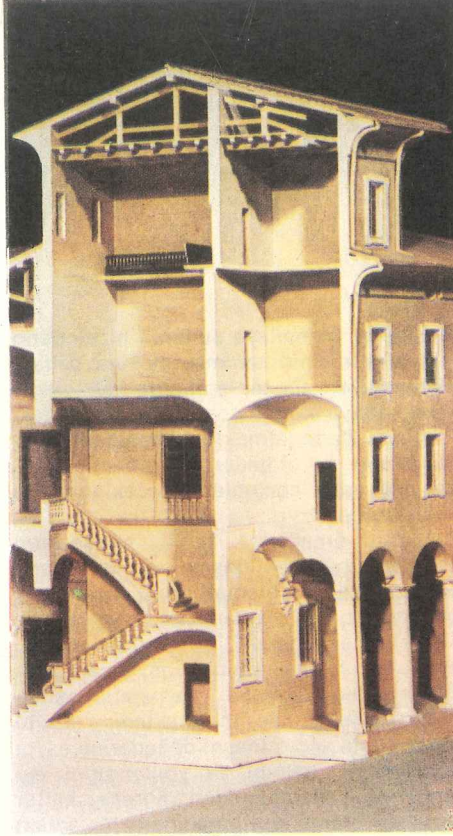
kiracı arasındaki anlaşma yürürlükte sayılmaktadır.

Onarımdan sonraki kira, kiracının gelirine ve belediyenin kira tarifesine uygun olarak saptanmaktadır. Mülk sahibi malını sattığı takdirde, anlaşma koşullarının yeni mülk sahibi tarafından aynen sürdürülmesi gerekmektedir. 25 yıl içinde mülk sahibi evini satmak isterse, konutu öncelikli satın alma hakkı belediyeye aittir. Anlaşmanın yürürlükte olduğu 25 yıl içinde, kiracı kontratı iptal etmek istediğinde, yeni kiracının eskisiyle aynı gelir düzeyinde olması veya belediyenin kiralık ev arayanlar listesinden alınması gerekmektedir.

Koşulların yerine getirilmemesi durumunda, belediye mülk sahibine son bir çağrı yaptıktan sonra anlaşmayı iptal edebilmektedir. Mevcut yasalar ve PEEP Tarihi Merkez Planı kurallarına göre, bu durumda belediye başkanı anlaşma konusu mülkün kamulaştırılmasını isteyebilmektedir.

PEEP çalışmalarının yapıldığı müdahale bölgelerindeki konutların çoğu C kategorisine girmektedir. İlk yapılışında tek ailenin barındığı, iki-üç katlı bu yapılar zamanla özgünlüklerini yitirmişler ve kat kat bölünerek birden fazla aileyi barındırır olmuşlardır. Zemindeki dükkanlar ise hâlâ esnaf ve zanaatkarlarca kullanılmaktadır.

Zemin kattaki depo, atölyeleri, üst kattaki yaşama hacimleriyle yapıldıkları çağın gereksinimlerini karşılayabilen bu yapılar, aradan geçen zamanda işlevsel olmaktan çıkmışlar, kat ve odalarda yapılan ekler, değişikliklerle ilk tasarımdaki düzen bozulmuştur. Yapıyı eski işlevine kavuşturmak,

bu arada bazı yatay bölünmeler yaparak değişik konut birimleri elde etmek mümkün olmaktadır. Yapının ortasına yerleştirilen standart servis üniteleriyle ön ve arka odalar oturma, yemek, yatak hacimleri olarak değerlendirilmekte; zemin katta öndeki odalar küçük atölyeler, dükkân ve bürolar için, arkadakiler ortak servisler, toplantı odaları, çamaşırlık ve oyun odaları olarak kullanılabilir. Ayrıca, gelecek kiracıların isteklerine göre eşya depolama vb. işler için zemin katta boş hacimler bırakılmaktadır.

C kategorisine giren yapıların yeniden düzenlenmesi 'işlevsel' gerekçesiyle tepeden inme bir karar olarak uygulanmaya konulmamış, istenilen bölünme tiplerini saptamak üzere anket çalışmaları yapılmıştır. Planın mimari ve kentsel hedeflerinin gerçekleşmesini güvence altına almak üzere, sosyologlar, demograflar ve sosyal araştırmacılar tarafından oluşan ekipler sağlıklılaştırma çalışmalarının yürütüldüğü bölgelerde halkla yakın ilişki kurup, onların yeniden düzenlenen konutlara yerleştirilme konusundaki dilek ve koşullarını saptamaktadırlar.

Değişik istekleri karşılayabilmek üzere evler çeşitli birleşimlerde uyarlanmaktadır. Örneğin üç katlı bir ev:

1. ve 2. katlarda ikişer tane olmak üzere 30-45 m²'lik dört daire, 3. katta 60-90 m²'lik tek daire,
1. katta öğrenciler, yaşlılar, genç çiftler için 30-45 m²'lik iki daire; 2. ve 3. katlarda 120-180 m²'lik daire,
- Öğrenciler, yaşlılar, genç çiftlere sunulmak üzere 30-45 m²'lik altı daire, olacak şekilde düzenlenebilmektedir. Geleneksel yapıım teknikleri ve standart malzeme-tesisat kullanılarak inşaat maliyetinin düşük tutulmasına çalışılmaktadır. Bu çerçevede içinde planlanan yenileme işlemleri şu aşamalarda gerçekleştirilmektedir:

- 1- Yapının taşıyıcı strüktürünün sağlamlaştırılması ve temel yalıtımı,
- 2- Merdivenin sağlamlaştırılması veya eski boyutlarında yeniden yapılması,
- 3- İlk tasarımdaki yükseklik ve düzene göre çatı katlarının restore edilmesi,
- 4- Geleneksel malzeme-kiremit-kullanarak çatı örtüsünün standartlaştırılması,
- 5- Su, ısıtma, havalandırma, kanalizasyon tesisatının konması,
- 6- Ortak hacimler-giriş holü, merdiven- ve daireler için farklı döşeme malzemesi kullanılması,
- 7- Standart ünitelerin konması:
 - a. WC-banyo-mutfak ünitesi,
 - b. WC-banyo bloku,
 - c. mutfak bloku;
- 8- İç ve dış kapıların takılması, yağmur oluklarının konması, bahçe ve avluların kaplanması, yeşillendirilmesi.
- 9- Yakın çevredeki tesisatın elden geçirilmesi:

- a. Ana ve tali kanalizasyon sisteminin onarımı/yenilenmesi,
- b. Su, havagazı, elektrik servislerinin yenilenmesi,
- c. Tek merkezden ısıtma sisteminin getirilmesi,
- d. 500-800 m uzaklıkta otopark alanları sağlanması,
- e. Genel düzenleme.

TARİHİ MERKEZİN SOSYO-KÜLTÜREL DONATILARI

Tarihi merkezdeki büyük komplekslerin terkedilmiş manastır ve saraylar- restore edilerek çevrenin yuva, okul, kitaplık, sosyal merkez, yeşil alan gereksinimlerini karşılamaları projesi, Bologna Belediyesi' nin 1973-75 yıllarına ait plan/programında yer almıştır. Bu çalışmanın hedeflerinden biri uygulanan konut politikasının sosyal servislerle desteklenmesidir. Tarihi Merkez PEEP Planı'nın ilk aşamasından yararlanılan beş müdahale bölgesi ile, onlara komşu olan fakat onarılmaları sonraya bırakılan kesimler arasında sosyal donatı açısından dengesizlikler ortaya çıkmaktadır. Bu aksaklığı bir ölçüde gidermek üzere, kamu girişimleriyle büyük komplekslerin yeni düzenlemelere kavuşturulmaları planlanmıştır.

Tarihi yapıların restorasyon ve uyarlama çalışmaları için tanımlanacak 'uygulama modeli'nin hem tek yapılara, hem de büyük komplekslere uygulanabilecek biçimde düzenlenmiş bir işlem dizisi içermesi düşünülmüştür. Sağlıklılaştırılacak ya da restore edilecek yapıyla ilgili çalışmalar, yeni tasarımı sürecindekine benzer aşamaları içermektedir. Uygulama modelinin ilk kısmı analiz çalışmalarını kapsamaktadır:

- a. Yapıyla ilgili tüm tarihi bilgilerin, arşiv kaynaklarının, grafik belgelerin derlenmesi; içinde yaşayanlar, geçirdiği kullanımlar konusunda araştırma yapılması,

İlk kullanımına yakın bir işlevle öğretim kurumu ve öğrenci yurdu olarak uyarlanması tasarlanan San Luigi Koleji'ne ait, kitlelerin ve iç mekân ve hacimlerin birbirleriyle ilişkilerinin kolayca kavranmasını sağlayan maket.

- b. Yapının çevresinin zamanla uğradığı değişiklikleri saptamak üzere, tarihi ve strüktürel analizinin yapılması,
- c. İlk tasarımdaki ilişkileri, parametreleri ve mekansal dağılımı kavrayabilmek üzere yapının temel özellikleri ve geçirdiği değişikliklerin saptanması,
- d. Yapının türü, yapıım tekniği, üslubu, strüktürü konusunda genel bilgi edinmek üzere analizler yapılması.

Bu araştırmalardan sonra, projenin temel ilkelerinin saptanmasına geçilmektedir. Bölgede oturanların, istekleri ve incelemeler sonucu elde edilen veriler dengelenerek bir tasarı oluşturulmaktadır. Tarihi Merkez Çalışma Grubu ve bölge komitesinin tartışmasına sunulan öneri kabul edildiği takdirde programa alınmakta ve yürürlüğe girmektedir.

HALKIN KATILIMI MAHALLE KONSEYLERİ

Tüm kent yönetim etkinliklerinin/yetkilerinin Belediye Meclisi'nde toplanması yerine, kentlilerin planlanmanın karmaşık şehircilik sorunlarının çözümüne katılmaları temeline dayanan "mahalle konseyi" kurumunun geliştirilmesi, İtalya'da 1950'lerde ortaya çıkan bir kent kültürü duyarlılığının sonucudur. Adriano Olivetti tarafından 'Comunita' hareketiyle örgütlenen kent plancıları, çağdaş gelişmeyi kentin bütünlüğü bir parçası, aynı zamanda bağımsız bir nüvesi olan bir organizma ile gerçekleştirmek istemişlerdir. Mahalle konseylerinin kurulması, o zamana dek yürürlükte olan merkeziyetçi anlayışa karşı, halkın her gün daha güçlü bir biçimde karşı çıkmasını simgelemektedir. Kent plancıları mahalleyi bir mimari-şehircilik birimi olarak düşünmüyor, kent ve çevresinin biçimlendirilmesinde kullanılan bir matris olarak politik yönüyle ele alıyorlardı.

Bologna'da mahalle sistemine dayalı çalışmalar 1960'ta başlamıştır. Önce uzun süredir kullanılmayan bir kent yasası yeniden işlevliye kavuşturularak, sur içi kenti on dört mahalleye ayrılmıştır. Daha sonra kamu hizmetleri gören bürolar ve servislerin desantralizasyonuna geçilmiştir. 1963'te her mahallede kurulacak demokratik örgütün içeriği belirlenmiş ve yerleşme halkı da bunu onaylamıştır. İlk mahalle konseyi üyesi ve başkan yardımcısı seçimi 1964 yılında gerçekleştirilmiştir. Devlet memuru statüsünde olan konsey başkanları belediye başkanının gösterdiği adaylar arasından seçilmektedir. Önceleri mahalle konseyi üyeleri Belediye Meclisi'nde temsil edilen politik güçlerin oranına göre seçilmektedir, 1975'ten itibaren her mahalledeki seçim sonuçları esas alınmaya başlanmıştır. Böylece yirmi kişiden oluşan mahalle konseylerindeki politik ağırlıklar, birbirin-

den ve Belediye Meclisi'ndekinden farklı olabilmektedir. Yakın bir gelecekte, mahallelilerin heyet üyelerini doğrudan aday gösterip, yerel yönetim seçimleri sırasında seçmeleri düşünülmektedir.

Mahalle konseyinin başlıca görevleri arasında bölgenin şehircilik, üretim ve ticari yönden düzenlenmesi, bölgede yaşayanların haklarının korunması özellikle kültürel, sağlık, sosyal güvenlik, dinlenme spor tesislerinin kurulması girişimlerinde bulunulması, yörel yönetimle işbirliği yapılarak, kamu hizmetlerinin mahalle ölçeğinde yeniden kurulmasına çalışılması, kentlilerin mahalle-kent sorunları, ya da sağlıklılaştırma işlemleri için başvuru formlarının geliştirilmesi, mahalle ve kenti ilgilendiren sorunların rahatça tartışılması, ve demokratik bilgilendirme ortamının sağlanması gibi önemli konular yer almaktadır.

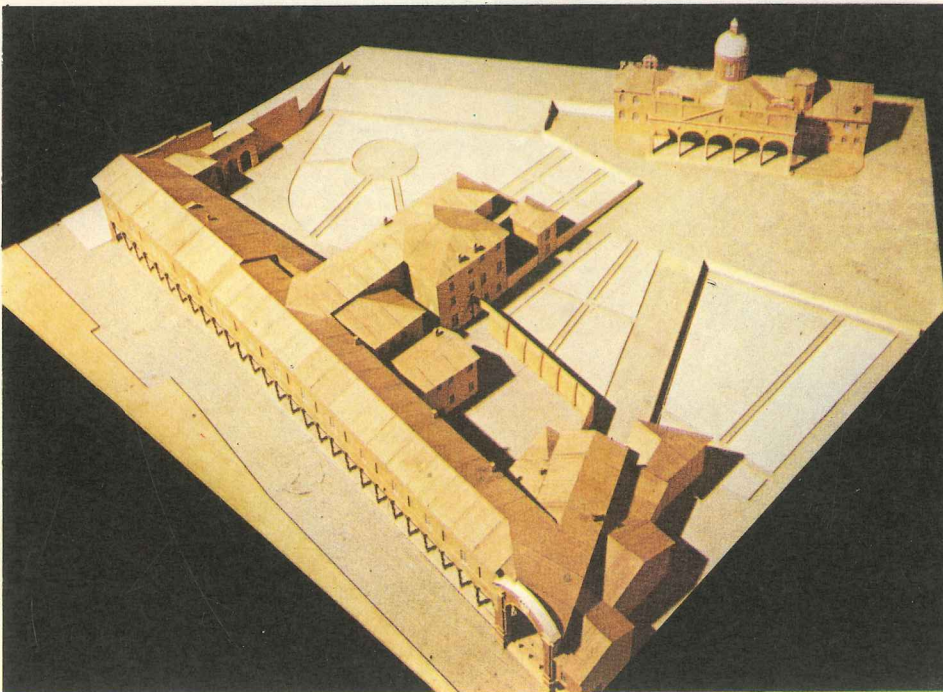
Mahalle konseyi çalışmalarına halkın katılımı istendiğinde, komisyon çalışmaları ve mahalle toplantıları yapılmaktadır. Komisyonlar belirli müdahale alanları veya mahallede okul, çevre düzeni, ulaşım, spor, turizm, ticaret, sosyal güvenlik, kültür sorunlarında kentlilerin isteklerini öğrenmek üzere kurulurlar; konseyin alacağı kararlara hazırlık olmak üzere yaptıkları soruşturma, araştırma ve öneri geliştirme çalışmaları yanında, yönetim faaliyetine de katkıda bulunurlar. Mahalle organlarıyla halk arasında doğrudan ilişki kurmayı amaçlayan mahalle toplantıları, tüm mahalleye açık olmaktadır. Bu toplantıda yapılan çalışmalar konusunda bilgi verilmekte ve mahalle politikasının doğrultusu ve seçimi üzerinde tartışılarak, kamu yönetimi konusunda görüş belirlen-

mesine ve mahalleye sunulan hizmetlerin işleyiş sürecinin tanımlanmasına çalışılmaktadır. Bu tür toplantılarda halk yalnız karşı karşıya olduğu sorunlar konusundaki yargısını ifade etmekle kalmamakta, bu sorunların ne oldukları ve mahalle konseyince nasıl çözümlenebileceklerine de karar vermektedir.

Bologna örneğiyle, tarihi merkezlerin strüktürleriyle bağdaşmayan işlemlerle bozulmalarını önlemek için yapılacak planların, bölge planlama çerçevesi içinde ele alınması gerekliliği vurgulanmakta, ayrıca koruma kavramının sosyal varlığı da kapsayacak biçimde genişletilmesinin doğru olacağı savunulmaktadır. Tarihi merkezlerin ancak insani değerlerine saygı gösterildiği, halkını ve yönlendirici eylemlerini yaşatabildikleri sürece, kültür varlıkları olarak korunmalarının bir anlam taşıdığı, yoksa fiziksel görünümün saklanması gibi uzun vadede olanaksız bir durumun ortaya çıkacağı; iyi kent koruma planları yapılsa bile, halkın genel değişme sürecini belirleyen doğru bir analiz olmadığında, tarihi kentteki kabuklar topluluğunun simgelediği değerlerin önce cephe, sonra iş bünyesinin değiştirilmesi olgusuyla karşı karşıya kalınacağı ileri sürülmektedir. Derin bir araştırma ve çaba ürünü olan koruma girişimlerinin uzun vadede başarılı olması bu kabukların doğruluğunu gösterecektir. ■

Kaynakça:

- Cervellati, P.L. ve Scannavini, R. *Interventi nei Centri Storici-BOLOGNA, Politica e Metodologia del Restauro, Bologna, 1973.*
Cervellati, P.L., Scannavini, R. De Angelis, C. *La Nuova Cultura delle Città, Milano, 1977.*
Cervellati, P.L. "Il Significato Urbanistico del Riuoso", *Casabella* 442, s. 15-17.
Council of Europe, Social Cost of the Integrated Conservation of Historic Centres, European Architectural Year-Committee on Monuments and Sites, Symposium II, Bologna, 22-27 October, 1974
Comune di Bologna, *Peril Recupero Urbano*, (çoğaltma, 1978).
Salomoni, C. "Centro di Servizi Intergrati nell'ex Mercato del bestiame a Bologna", *Casabella*, 443, s. 54-56.
Yenal, E. "Bologna Örneği Tarihsel Çevreyi Korumada Duygusal Yaklaşımların Sonu mu?", *İTÜ Mimarlık Fakültesi Şehircilik Enstitüsü Dergisi*, sayı: 11, 1976, s.68-93.

11
Restore edilerek kitaplık, sergi holü, kent tarihi ve yapıları müzesi, tiyatro, gibi kültürel faaliyetler ve yabancı uyruklu öğrencilerin çalışma merkezi olarak değerlendirilecek olan Beraccano Manastır Kompleksi'ne ait çalışma maketi. Sokak cephesi 15. yüzyıla ait olan Manastır, barok dönemde değişikliklere uğramış ve bazı ekler yapılmıştır.

Beaubourg, Tipin Ölümü Ya da Dirilişi

Philippe R. Panerai

Türkçesi: Atilla Yücel

Mimarlıkta Mitolojiler ve Tipolojiler

ÇEVRE'nin bu sayısında, dergi bütününde oldukça kuramsal sayılabilecek bir yazı yer alıyor: İlk sayımızda U.I.A. ödülleri dolayısıyla, bu ödüller arasında değerlendirilen Pompidou Kültür Merkezi yapısını yorumlayan özgün yazıların yayınlanacağını duyurmuştuk. Bu yorumlardan birini ÇEVRE için yapan Philippe Panerai Fransa'nın önde gelen mimarlık kuramcılarından; Versailles Mimarlık Okulu'nda öğretim üyesi. Genellikle Jean Castex ve bazen başka araştırmacılarla birlikte yayınladıkları yazı ve kitaplarıyla dünyaya yaygın bir üne kavuştular. Araştırma toplulukları "Sentaks Grubu" adını taşıyor: Mimari mekanın yapısalçı çözümleri, tipolojik yöntemin yapı ve kent mekanına uygulanması gibi kuramsal sorunlar topluluğun uğraştığı ana konuları oluşturuyor. Bu konuları, özellikle Latin Avrupa ülkelerinden: İtalya, Fransa ve İspanya'dan başlayıp Kevin Lynch ve C.Norberg-Schulz gibi kuramcılarının tezleriyle de birleşerek gittikçe yaygınlaşan bir mimarlık araştırmaları alanını geliştirmektedir. Dergide yeralan yazı, Pompidou merkezinin bu kuramsal yaklaşımın bakış açısından yapılmış, dolaylı bir değerlendirmesi: Başlangıç bölümü dışında eleştirdiği

yapıdan, Piano ve Rogers'in projelendirdiği kültür merkezinden hiç söz etmiyor. Ama ana teması böyle "anıtsal" ve "bir defaya özgü" bir mimarlık gösterisine karşı çıkan bir özü içeriyor. Üsluplar ve akımlar gibi anıtsal tek yapıların da mimarlığın dünya ölçeğindeki gelişiminin belirli "tarihsel anları"nda çevrelerinde birer "efsane halkası" yarattıkları oluyor: Wright'lar ve Le Corbusier'ler kuşağından sonra bir Kahn'ın, bir Utzon'un, Saarinen ya da Tange'nin bu tür "tek örnek" niteliği taşıyan yapıları, çevrelerinde böyle mitolojik hâleler oluşturdular. Akımlar ya da bir anda moda oluveren reçete-yaklaşımlar için de söylenebilecek benzer sözler var: Yeni brütalizm, yöresellik ya da "katil-macı" efsaneler bu açıdan aynı eleştirinin konusu olabilir. İşte Panerai'nin yazısı, böyle bir hayranlık salgınına karşı çıkar-ken, mimarlık yaratısının tarihsel akışın- dan kaynaklanıyor: Bir efsaneye karşı temkinli bir sürekliliği, ya da bir başka deyişle Mitoloji'ye karşı Tipoloji'yi ileri sürüyor. Bunu yapmak için günümüzün kentine ve o kent içinde yeralacak bir yapının kent bütünüyle ilişkilerine (Beaubourg'da ele alındığı / ya da alınmadığı gibi) gelmek üzere önce mimarlık düşüncesinin ve Avrupa kentinin gelişmesi ele alınıyor. Panerai'nin bu konudaki çalışmaları özetleyen uzun açıklaması kent ve kent mimarlığı tarihinin bir panoramasını veriyor. Bu açıdan özellikle öğrenci okurlar için bir kaynak oluşturma yararı var. Sonra yapıyla

çevresi ve kent arasındaki ilişkilerin günümüzde ortaya koyduğu sorunlar konusundaki tutumunu ortaya koyuyor ve bu tutumuyla Beaubourg türü girişimlere olan gizli eleştirisini yöneltiyor. Beaubourg'dan kaynaklanan ve kent tarihi ve tipolojik yaklaşımın kuramsal açıklanmasıyla gelişen düşünce, sonunda kentin tarihine ve kentsel mekanın mantıksal özünün korunması sorununa geliyor. Vardığı bu noktayla da yazı ÇEVRE'nin bu sayısının ana temasıyla buluşmuş oluyor. Yazı, en azından çıkış noktası açısından, Fransa'da uzun süren yankılar yaratmış bir yapıyla ilgili, ve ne de olsa Fransa'daki mimarlık düşüncesinin kavram ve kaynaklarıyla koşullanmış olarak hazırlanmış: Bizde akademik çevreler dışında alışık olunmayan bir kuramsal ağırlığı var. Bu yüzden Türkçe metne, yazıda ileri sürülen düşünceleri bazen açıklayan, bazen tartışan kişisel yorumlarımızı eklemeyi düşünmüş ve dostumuz Panerai ile bu biçimsel sunuş tekniği üzerinde anlaşmıştık. Ancak çeviri metnin hacmi ve genellikle katıldığımız mesajının açıklığı bundan vazgeçilebileceğini gösterdi. Ayrıca bu açıklama ve yorumlar biraz "akademik" niteliğe bürünebilecekti. Onun için bu tasarımı tümüyle akademik bir çerçeve için hazırladığımız bir başka yazıya bıraktık. Girişteki kısa açıklamanın bu kadarıyla yeterli olduğunu sanıyoruz.

Atilla Yücel

Daha çok Paris'te, Haller yöresinde yer aldığı mahalleden gelen Beaubourg adıyla tanınan Georges Pompidou Merkezi'nin bir baş yapıt, mutlak bir yenilik olması istendi. En ince ayrıntıya dek geliştirilmiş programından, uluslararası yarışmanın seçiciler kurulunun bileşimine dek, yapılan işin bir başarı olması ve Fransız Devlet Başkanı'nın ve İktidarın Kültür, Sanat Yaratısı ve Mimarlıkla ne denli ilgilendiklerini simgelemesi için elden gelen hiçbir şey esirgenmemişti. Burada yapı, içerdiği eylem kadar önemlidir. Yarışmayı kazanan Piano-Rogers ekibi projesinin birinci gelmesini ve yapım aşamalarını izleyen gerçek ya da yapay polemiklerin yatışmış olmasının getirdiği mesafeden yararlanıp konuya biz de yapıdan başlayacağız. Çünkü mimarlıkta Modern Akım'ın son uygulaması olduğu söylenen Beaubourg, gerçekten bir aykırılık örneğidir. Aykırılık programla başlıyor: Kültürü daha erişilebilir kılmak, kentle bütünleştirmek, güncelleştirmek isteyen bu program, kente dağıtılabilecek, sokaklara, dükkanlara, atölye ve evlere yayılabilecek birçok eylemi tek yapıda toplamayı öngörüyordu.

Yapının verdiği imgenin anıtsal olmaya- cağı savunulurken, yapım ayrıntılarının işlenmişliği, teknik cesaret, yapı ölçeğinin çevredeki kentsel dokudan kopuşu ile biçimsel düzeyde daha baştan olağanüstü bir niteliğe ulaşılması bir başka aykırılıktı. Aykırılık "mimari çözüm" ile sürüyor: Kesin ve çok ayrıntılı bir programdan yola çıkarak tümüyle boş ve bilinçli olarak yönlendirilmemiş bir mekana varılıyor; ve burada biçimin işlevselciliğiyle içerdiği eylemler birbirine karışmış durumda. Yapı kabuğunun tarafsız ve saydam bir çeper olma, "camdan bir ev" oluşturma isteğine karşılık, yansımalar nedeniyle "konuşamaması", yapının içinde olup biteni göstermemesi; içinde dolaşanlarıysa büyük mağaza ve havaalanı salonlarının "yapay iklimli - yapay ışıklı - ortam musiki" dünyasına sokması bir başka aykırılık. Burada amaç boşu boşuna polemik yapmak değildir. Beaubourg Merkezi bir olgudur; işleyen bir kurum, kent içinde bir yer. Göstermek istediğim yalnızca Modern Mimarinin, CIAM'ların, Mies'in, Stirling'in çağdaş mimarisinin aşırı büyümüş bu örneğinin, başta belirtilen niyetler ve aynı

Modern Mimari akımı normlarına karşı varolduğudur. Beaubourg Merkezi bir anıt olduğu için, yani hem görünümü ve ölçüleriyle, hem de işleviyle olağanüstü bir yapı olduğu için kendinden beklenen görevi yerine getirmektedir: Bu görev, bir programa basit bir işlevsel karşılık oluşturmak değil, bir simge olmaktır. (Orly Havaalanı'nın bir zamanlar General de Gaulle için oluşturduğu simge gibi). İç bölümlenme ancak tatsızlığı ve sıradan bir büyük mağaza mekanının genelleştirilmesi sayesinde ilgi çekici gösterilere sahne olabilmektedir. Cepheyi oluşturan teknolojik gösteri inşai açıdan bir anlamsızlık örneği de olsa, bu cephe bir çağdaşlık göstergesi olmak isteği yüzünden tanınabilmektedir (tabii bu enerji bunalımı öncesine özgü bir çağdaşlık göstergesidir). Tarihin belirlediği toplumca onaylanmış yapı tiplerinden tümüyle kurtulma gibi bir iddia taşıyan "sil baştan"cı Modern Mimari, Le Corbusier'nin, Giedion'un ya da Banham'ın modern mimarileri bu noktada çıkmazın sonuna geliyor. Beaubourg'un yadsınamaz başarısı, aslında

mimarisinin gelenekçi özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Yeniliğin varolan örneklerden (tiplerden) yola çıkarak, bir parçalama/kurma/birleştirme işleminin topluma belirlenmiş anlam öğelerine uygulanmasıyla sağlanabileceğine inanmaktaysak, Beaubourg'un bu düşüncenin dışına çıkma iddiası bize bunu olmayana ergi yoluyla kanıtlamaktadır. Burada "tip" kavramından söz etmişken konuyu açıklamak yararlı olacaktır; alçak gönüllü denememiz bu gerekçeden yola koyuluyor.

SINIFLANDIRMA PROBLEMLERİ *Tip Kavramının Kökeni ve Çeşitli Bilimsel Alanlardan Başlayarak Mimarlığa Ulaşması Hakkında*

Yunanca'dan kaynaklanan tip deyimi (typos:iz) önce baskı hurufatını, XV. yüzyılın sonunda bulunan kurşundan "tipografik" harfleri anlatmak için kullanılıyor. Bu ilk anlamdan tipin taklit edilmesi gereken bir nesne ya da biçim değil, ama çoğaltmanın somut bir yolu olduğu çıkıyor; tıpkı başlangıçta "kalıp" sözcüğüyle birleşen "örnek" deyimi için olduğu gibi. XVII. yüzyıldaki kullanılışı, bir nesneler ya da kişiler topluluğunun özünü belirtmek anlamındadır. Bu çağ, gözlem bilimlerinin gelişmesine tanık olunan dönemdir: Buffon'un ve özellikle Linné'nin yapıtları, ilk kez bitki ve hayvanların doğal özellikleri ve çoğalma biçimlerine dayanan sistematik sınıflandırmalar öneriyorlardı: Botanikte, zoolojide, mineralojide tip her şeyden önce sınıflandırma düşüncesine bağlıdır. Doğabilimcinin türleri ve onların özelliklerini betimlemekte kullandığı hayvansal ya da bitkisel "birey" in adıdır tip. Örnek-nesne olarak genişçe bir topluluğu kolayca kavrayabilmek için, soyut bir yapısal şemayı kurmaya yaramaktadır. İndirgeyici bir işlem olması kaçınılmazdır; ve böylece nesnelerin özelliklerini silip niteliklerinin genel çizgilerini akılda tutmaya olanak verir; sıralama da bu çizgilere dayanacaktır. Bunu yaparken sıradan bir sınıflara ayırma işleminin sınırlarını aşar: Birbirini izleyen indirgeme işlemleri sayesinde, evrensel bir görüş içinde ele aldığı konuya eksiksiz bir iç bağlantı önerisi getirir. Bu çok düzeyli bir sınıflandırmadır: Bitkiler ya da hayvanlar *soyılar* olarak birleştirilir; bunlar *türlerin* veya *ailelerin* ayrı çeşitlemeleridir. Aileler *takımları*, bu sonuncularsa az sayıda *sınıfları* meydana getirir.

Tip kavramının mimarlığa uygulanması konusunu irdelerken bu arka plan unutulmamalıdır. Tipolojinin bu alandaki ilk bilinçli atılımları, bunlar ister Le Muet, Quatremère de Quincy, ya da Durand'ın sınıflandırma denemeleri olsun, ilk sanayi devriminin bilimsel ortamı ve Ansiklopediciler'in mirası içinde yereldi. A.Vilder'in de belirttiği gibi Laugier'den beri

"doğalcı" olarak bilinen mimarının, tam aynı anda temelleri atılmakta olan "doğa bilimleri"nin araçlarını benimsemesi bir rastlantı değildi. Laugier'nin "küçük köy kulübesi" hem mimarlık dünyasının bütününe kapsayan belirleyici ideal tiptir, hem de aynı zamanda, neredeyse Darwinci bir kuramsal görüşe bağlı olarak, diğer tüm yapıların kendisinden türedikleri özgün olguyu belirtir. Bu, antik kalıntıların incelemeye başlanmasının sonucu mudur? Eski yapılara bakış biçimi kayalar ve bitkileri inceleyen bakışla aynıydı; ve bu "doğal" mimarının kendi kendine varolduğuna inanılıyordu sanki. Ya da en azından bu mimarının somut oluşum koşullarıyla ilgilenilmeden verdiği ürünün sonsal nitelendirmesi yapılmak istenmekteydi; bu neredeyse asal sürecin, günün değerlerine uygun bir geçmiş imgesi sunmak amacıyla kurgusal olarak yeniden inşası demektir. Her iş bittikten sonra, biçimsel ve stilistik ölçütler üzerine inşa edilen böylesine bir tipoloji, Carlo Aymonino'nun "sanatsal olguların çözülmesi için bir eleştiri yöntemi geliştirmek üzere sınıflandırma yapmayı öngören *bağımsız bir tipoloji*" tanımına uymaktadır. Wittkower'in, merkezi planlı Rönesans yapıları, ya da Palladio villalarını "çeşitli biçimlenmeleri temel bir şemaya indirgeyerek" ele alması; Paul Frankl'in, kitabının girişindeki Leonardo da Vinci krokisinden hareketle, farklı resimlerin bir başlangıç şemasının çeşitlemeleri olarak görüldüğünü söylemesi ve "mekansal biçimlerin yaratılışının bilimsel bir birleşim işlemi türü" olduğu sonucuna varması bu tanımlamadaki yaklaşımın örnekleridir. Burada tutum, Brinkmann'ın, Riegl'in, Schmarsow'un, Seldmayr'ın; daha sonraysa Portoghesi ve Ch. Norberg-Schulz'un çözümlemelerinde olduğu gibi, mimarının analizini *öğeler, işlemler, bileşimler, çeşitlemeler, büyümeler* gibi kavramlar aracılığıyla yapmaktadır. Bu dizimsel ve giderek yapısalcı bakış açısı, sanat tarihinin "estetik" geleneğinden ayrılmakta ve başka alanlardaki biçimsel çözümlemelerle birleşmektedir.

Uzunca bir süre içerdiği indirgemeler nedeniyle eleştirilmiş olan bu tipoloji anlayışı, bugün mimarların kendi işlerinin özgüllüğüne bir dönüşe karşılık verdiği ölçüde belirli bir güncellik kazanmaktadır. Bu nedendir ki, biçimi işlevden çıkarmaya çalışan sığ işlevciliğin aşılmasıyla, "temel şema", "mekansal kuruluş mantığı", "mimari referans" gibi kavramlar günümüzde mimari proje tartışmalarının odağını oluşturmaktadır.

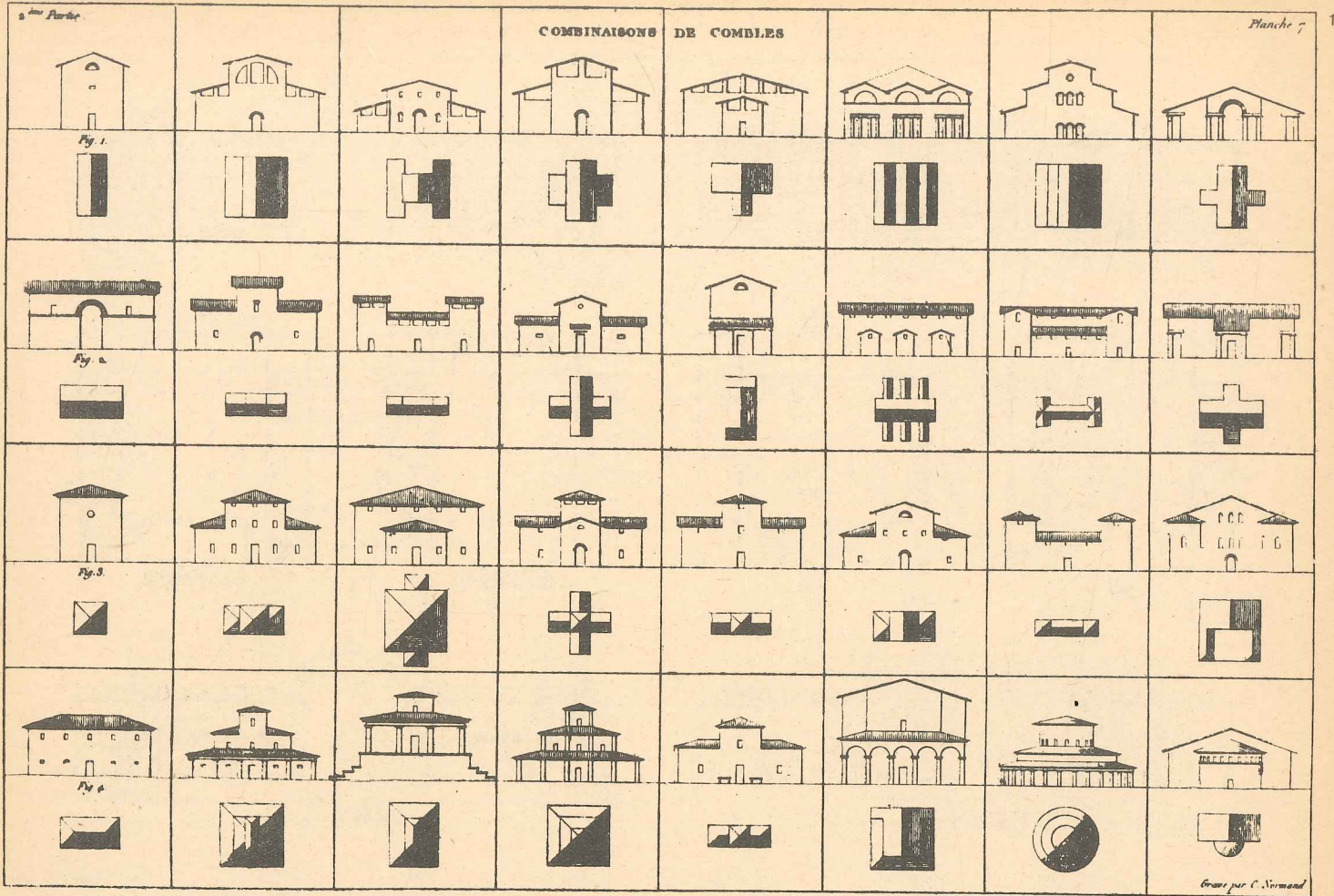
ÇÖZÜMLEMECİ TİPOLOJİ VE TÜREMECİ TİPOLOJİ: J.N.L. DURAND ÖRNEĞİ

Böylece, mimarının sonuçtan nedene gelişen (sonsal/a posteriori) okuması olan

bu ilk tipoloji anlayışı bir bilme aracı olarak ortaya çıkar; ve inceleme konusuna, yani yapıları karşı tümüyle bilimsel bir tarafsızlığı benimser. O zaman da yapıların tıpkı kelebek katoloğu yapıldığı biçimde sınıflandırılması, böcek-bilim uzmanının sabırlı çalışmasına ya da bir amatörün kendi kendine suya sabuna dokunmadan oyalanmasına benzetilebilir. Ama söz konusu mimarlık olduğunda, yani bir bitki ya da hayvan türünün doğal gelişmesiyle karşılaştırılma olanağı bulunmayan kültürel bir üretim söz konusu olduğunda, işler o kadar basit değildir. Sistemli gözlem, sınıflandırma, karşılaştırma, yakınlaştırma işlemleri yalnızca katkısız bir bilme isteğine bağlamaz; ve ister açıkça belirtilsin, isterse bu belirtilmiş olmasın, *mimarlık kuramında tip, yeni üretim için bir öneri işlevini içerecektir*. Palladio kendi mimari yapıtlarını "I Quattro Libri" kitabında yeniden takdim ederken bu işi yalnızca daha iyi anlaşılacak için yapmıyordu; gelecek kuşaklara, yararlanmaları için bir örnek ilettiğinin bilincindeydi. Inigo Jones ve John Webb'den Lord Burlington'a değin gelen İngiliz mimarları bu mesajı yanılmadan kavradılar. Daha da açık biçimde, Le Muet'den Kraft'a varıncaya dek mimarlık tarihi mimarların yeniden yorumlamasına, sunulan gerçekleştirmiş ya da tasarı halinde kalmış, bazen de "düzeltilmiş" seçme örnekler sunan derlemelerle doludur. Biz bugün bu zengin derleme dağarını çağlarının gerçek birer tipolojik envanteri olarak okuyabiliyoruz. XIX. yüzyılda Daly ile başlayarak yüz yılın konut mimarisini büyük ölçüde etkileyecek olan büyük derlemelerden önce yapılmış bulunan bu çalışmalar bize "inşa edilmiş" veya tasarlanmış bir mekanla, tahsis edildiği toplumsal grubun o mekana verdiği farklı değerler arasındaki ilişkiyi" çok iyi açıklamaktadır.

J.N.L. Durand'ın önerdiği tipoloji, ileride inceleyeceğimiz "toplumca onaylanmış tipler" anlayışından ayrılır; ve sanayi devriminin yarattığı kopuşun mimarlıkta ilk belirtilerinin ortaya çıktığı bir anda, çözümlemeyle projelendirme arasındaki bağlantıyı kavramaya olanak verir. Geçmişe yönelerek okuduğumuzda Durand'ın yapıtında mimarlık kuramı kitaplarının genellikle sahip olmadıkları hayranlık verici bir berraklık buluruz. İki kitabı birbirinin tamamlayıcısı niteliğindedir. Bunlardan "Grand Durand", çağının mimarlık kültürünün özünü oluşturan yapıların gerçek bir tipolojik sınıflandırmasını levhalar biçiminde sunar. Bu sınıflandırma gereksinini, "mimarlığın kapsamı gereken sonsuz sayıda nesne"nin varlığında ve bunları tanımanın iktisadi bir tutumu gerektirmesinde bulmaktadır:

"Bu durumda düşündüm ki eğer tanınması esas olan nesneleri ayırıp bunları tek bir ciltte toplasaydım böylece mimarla-

ra genel ve masrafsız bir görünüm sunmuş olurum. Mimarlar bunları kısa zamanda izleyebilir, kolayca ele alır, üzerinde verimli incelemeler yapabildirdi; hele yapıları ve anıtları türlerine göre sınıflandırsaydım, benzerlik derecelerine göre yakınlıklarını belirlese, ayrıca onları aynı ölçeğe indirgeseydim bunu başarabilirdim; yapmaya çalıştığım da işte bu iş oldu.”

Planların geometrik özelliklerinden yola koyulan, bu planların altında yatan işlemleri karşılaştıran ve onları örgütleyen temel şemaları ortaya çıkaran çözümlemeci bir tipoloji. İlk bakışta kendinden önce Paul Frankl ve Rudolph Wittkower tarafından önerilen yaklaşıma benzeyen bir metin. Ama Durand bir sanat tarihçisi değildi; ve bir mimar olarak geçmişle ilgilenişi, Politeknik Okulu'ndaki öğretim programı için kendisine temel sağlayacak eyleme yönelik bir kuramın örneklerini elde etmek içindi.

Durand'ın kuramı mimarlıkta ikili bir değişim olduğu sezgisinden yola çıkar: Programlar ve yapının niteliğiyle, tasarımcı ve mimari tasarımın niteliği arasındaki değişim. Durand'a göre Fransa'da önce Jakopen, sonra Bonapartçı merkezleşme, bölge idaresinin kuruluşu ve kamu yönetiminin gelişmesi, ülkenin iktisadî bakımdan yeniden örgütlenmesi, yeni programlara karşılık vermeleri beklenen çok sayıda kamu yapısının hızla inşasını gerektirecektir: Vilayet yapıları, hastaneler, liseler, tutukevleri, çarşılar, imalat-haneler. Yeni yönetimin kendi varlığını duyurma isteği, başta iktisadî durum zorunlu bile kılrsa, eski dönemin yapılarını yeni tahsisler yaparak yeniden kullanmaktan onu alakoyacaktı.

Taşra illerine dağılmış olan çoğunluğu eski soylular sınıfına yakın bulunan ve özel müşterileri için bilinen yapı tipleriyle çalışmaya alışmış az sayıda mimarın bu yeni isteği karşılamak için yeterli yetiştirilmişlik koşulları yoktu. Kuruluşu Politeknik Okulu'yla bir olan Bayındırlık İşleri Mühendisleri topluluğu bu görevi üstlenecekti. Mühendislik öğrencilerinin hem yetiştirmeleri hem de gelecekteki mesleki uygulamalarını anlatmak için Durand ders kitabının girişinde “birkaç ay içinde bugüne dek yıllar boyunca yapılmış olandan fazlasının yapılacağını” söyler. Bir efsane doğmuştur:Etkinlik; ve mimarlık tarihinin alışılmış tezlerine aykırı olarak denebilir ki ilk sanayi devriminin etkilerini daha çok yapım tekniklerinde değil, ama düşünce biçimlerinde aramak gereklidir. Jacques Guillerme'in gösterdiği gibi o çağda kumaş desenlerinin hazırlanmasında kullanılmaya başlanan kareli kâğıdın ortaya çıkışıyla Durand'ın önerdiği mimari resimleme sisteminin eşzamanlı oluşu ilginçtir. Durand'ın tipolojisi etkindir: arsadan ve tarihsel süreçten bağımsız soyut bir örnekler kataloğu: *Paralellikler* kitabı, her türlü içeriğe açık duran boş biçimler; ve onları yeniden yorumlamak için bir kullanım tarifnamesi: *Dersler*. Ülkenin neresinde bulunursa bulunsun, genç Fransız mühendisi güçlük çekmeden bir adliye binasını, bir genel çamaşırhaneyi ya da bir kışlayı tasarlayabilecek ve inşa ettirebilecekti. Durand'ın şaşmaz yöntemi, “bütün özel düşünceleri” üreten az sayıda genel düşünceden hareketle” üretmeci bir tipolojiyi başlatıyordu: Bu tipoloji “sonsuz bir çeşitleme yoluyla” adetlere, kullanım biçimlerine, yörelere, malzemelere göre

“çok sayıda değişik çözümü” gerçekleştirme olanağı sağlıyordu.

ONAYLANMIŞ TIPTEN TİP PLANA

Mimarlıkta tiplerden söz edilirken duyulan güçlük, farklı tarihsel dönemlere yönelttiğimiz kavramların göreceli biçimde yeni kavramlar olması ve bu kavramların da değişmiş bulunmasındandır. Tip düşüncesi bizi düzenlilik düşüncesine getiriyorsa, kendiliğinden var olan bir düzenlilikle istek ve buyruk sonucu varılan bir düzenliliği birbirinden ayırmak gerekir. Birinci durumda “onaylanmış tipler”den, ikincisindeyse tipleştirilmiş öğelerden, yani tip planlardan söz etmekteyiz.

Roma villası, Gotik katedral, Osmanlı camisi, özel malikâne, kentsoylu evi *onaylanmış tipleri* meydana getirirler; bu şu demektir: Belirli bir dönemde ve belirli bir toplum için mimarlar (ya da tasarımcılar) ve yapımcılar topluluğu bir yandan, mimarlar ve müşterileri diğer yandan bir mekânsal düzenlemeler ve stilistik öğeler bütünüyle somut ve simgesel bir kullanımın uygunluğu üzerine anlaşmış görünürler. Teknik bilgileri de içeren bu “anlaşma” toplumca onaylanacak denli sürekliliğe kavayabilirdi.

Tarihin benimsediği, tarihçilerin isimlendirdiği bu değişmez tipler zamanlarının mimarlık yaratısının zımnî yapısını meydana getirmişlerdi: Bunlar yapı ustasının işine temel olan kendiliğinden anlaşılan program ve mekânsal şemayı vermekteydiler. Sinan'ın İstanbul'daki camileri, Floransa'da Medici-Ricardi veya Strozzi sarayları türünden usta mimar işi birkaç büyük yapıt, örnek bir kod değeri taşıyışsa, bu

Beaubourg, Tipin Ölümü Ya da Dirilişi

Philippe R. Panerai

Türkçesi: Atilla Yücel

Mimarlıkta Mitolojiler ve Tipolojiler

ÇEVRE'nin bu sayısında, dergi bütünü içinde oldukça kuramsal sayılabilecek bir yazı yer alıyor: İlk sayımızda U.I.A. ödülleri dolayısıyla, bu ödüller arasında değerlendirilen Pompidou Kültür Merkezi yapısını yorumlayan özgün yazıların yayınlanacağını duyurmuştuk. Bu yorumlardan birini ÇEVRE için yapan Philippe Panerai Fransa'nın önde gelen mimarlık kuramcılarından; Versailles Mimarlık Okulu'nda öğretim üyesi. Genellikle Jean Castex ve bazen başka araştırmacılarla birlikte yayınladıkları yazı ve kitaplarıyla dünyaca yaygın bir üne kavuştular. Araştırma toplulukları "Sentaks Grubu" adını taşıyor: Mimari mekanın yapısalcı çözümleri, tipolojik yöntemin yapı ve kent mekanına uygulanması gibi kuramsal sorunlar topluluğun uğraştığı ana konuları oluşturuyor. Bu konuları, özellikle Latin Avrupa ülkelerinden: İtalya, Fransa ve İspanya'dan başlayıp Kevin Lynch ve C.Norberg-Schulz gibi kuramcılarının tezleriyle de birleşerek gittikçe yaygınlaşan bir mimarlık araştırmaları alanını geliştirmektedir.

Dergide yeralan yazı, Pompidou merkezinin bu kuramsal yaklaşımın bakış açısından yapılmış, dolaylı bir değerlendirmesi: Başlangıç bölümü dışında eleştirdiği

yapıdan, Piano ve Rogers'in projelendirdiği kültür merkezinden hiç söz etmiyor. Ama ana teması böyle "anıtsal" ve "bir defaya özü" bir mimarlık gösterisine karşı çıkan bir özü içeriyor. Üsluplar ve akımlar gibi anıtsal tek yapıların da mimarlığın dünya ölçeğindeki gelişiminin belirli "tarihsel anları"nda çevrelerinde birer "efsane halkası" yarattıkları oluyor: Wright'lar ve Le Corbusier'ler kuşağından sonra bir Kahn'ın, bir Utzon'un, Saarinen ya da Tange'nin bu tür "tek örnek" niteliği taşıyan yaratıları, çevrelerinde böyle mitolojik hâleler oluşturdular. Akımlar ya da bir anda moda oluveren reçete-yaklaşımlar için de söylenebilecek benzer sözler var: Yeni brütalizm, yöresellik ya da "katil-macı" efsaneler bu açıdan aynı eleştirinin konusu olabilir. İşte Panerai'nin yazısı, böyle bir hayranlık salgınına karşı çıkar-ken, mimarlık yaratısının tarihsel akışından kaynaklanıyor: Bir efsaneye karşı temkinli bir sürekliliği, ya da bir başka deyişle Mitoloji'ye karşı Tipoloji'yi ileri sürüyor.

Bunu yapmak için günümüzün kentine ve o kent içinde yeralacak bir yapının kent bütünüyle ilişkilerine (Beaubourg'da ele alındığı / ya da alınmadığı gibi) gelmek üzere önce mimarlık düşüncesinin ve Avrupa kentinin gelişmesi ele alınıyor. Panerai'nin bu konudaki çalışmaları özetleyen uzun açıklaması kent ve kent mimarlığı tarihinin bir panoramasını veriyor. Bu açıdan özellikle öğrenci okurlar için bir kaynak oluşturma yararı var. Sonra yapıyla

çevresi ve kent arasındaki ilişkilerin günümüzde ortaya koyduğu sorunlar konusundaki tutumunu ortaya koyuyor ve bu tutumuyla Beaubourg türü girişimlere olan gizli eleştirisini yöneltiyor. Beaubourg'dan kaynaklanan ve kent tarihi ve tipolojik yaklaşımın kuramsal açıklanmasıyla gelişen düşünce, sonunda kentin tarihine ve kentsel mekanın mantıksal özünün korunması sorununa geliyor. Vardığı bu noktayla da yazı ÇEVRE'nin bu sayısının ana temasıyla buluşmuş oluyor. Yazı, en azından çıkış noktası açısından, Fransa'da uzun süren yankılar yaratmış bir yapıyla ilgili, ve ne de olsa Fransa'daki mimarlık düşüncesinin kayram ve kaynaklarıyla koşullanmış olarak hazırlanmış: Bizde akademik çevreler dışında alışık olunmayan bir kuramsal ağırlığı var. Bu yüzden Türkçe metne, yazıda ileri sürülen düşünceleri bazen açıklayan, bazen tartışan kişisel yorumlarımızı eklemeyi düşünmüş ve dostumuz Panerai ile bu biçimsel sunuş tekniği üzerinde anlaşmıştık. Ancak çeviri metnin hacmi ve genellikle katıldığımız mesajının açıklığı bundan vazgeçilebileceğini gösterdi. Ayrıca bu açıklama ve yorumlar biraz "akademik" niteliğe bürünebilecekti. Onun için bu tasarımı tümüyle akademik bir çerçeve için hazırladığımız bir başka yazıya bıraktık. Girişteki kısa açıklamanın bu kadarıyla yeterli olduğunu sanıyoruz.

Atilla Yücel

Daha çok Paris'te, Haller yöresinde yeraldığı mahalleden gelen Beaubourg adıyla tanınan Georges Pompidou Merkezi'nin bir baş yapıt, mutlak bir yenilik olması istendi. En ince ayrıntıya dek geliştirilmiş programından, uluslararası yarışmanın seçiciler kurulunun bileşimine, dek, yapılan için bir başarı olması ve Fransız Devlet Başkanı'nın ve İktidarın Kültür, Sanat Yaratısı ve Mimarlıkta ne denli ilgilendiklerini simgelemesi için elden gelen hiçbir şey esirgenmemiştir.

Burada yapı, içerdiği eylem kadar önemlidir. Yarışmayı kazanan Piano-Rogers ekibi projesinin birinci gelmesini ve yapım aşamalarını izleyen gerçek ya da yapay polemiklerin yatışmış olmasının getirdiği mesafeden yararlanıp konuya biz de yapıdan başlayacağız. Çünkü mimarlıkta Modern Akım'ın son uygulaması olduğu söylenen Beaubourg, gerçekten bir aykırılık örneğidir.

Aykırılık programla başlıyor: Kültürü daha erişilebilir kılmak, kente bütünleşmek, güncelleştirmek isteyen bu program, kente dağıtılabilecek, sokaklara, dükkanlara, atölye ve evlere yayılabilecek birçok eylemi tek yapıda toplamayı öngörüyordu.

Yapının verdiği imgenin anıtsal olmaya- cağı savunulurken, yapım ayrıntılarının işlenmişliği, teknik cesaret, yapı ölçeğinin çevredeki kentsel dokudan kopuşu ile biçimsel düzeyde daha baştan olağanüstü bir niteliğe ulaşılması bir başka aykırılıktı. Aykırılık "mimari çözüm" ile sürüyor: Kesin ve çok ayrıntılı bir programdan yola çıkarak tümüyle boş ve bilinçli olarak yönlendirilmemiş bir mekana varılıyor; ve burada biçimin işlevselseliliğiyle içerdiği eylemler birbirine karışmış durumda. Yapı kabuğunun tarafsız ve saydam bir çeper olma, "camdan bir ev" oluşturma isteğine karşılık, yansımalar nedeniyle "konuşamaması", yapının içinde olup biteni gösterememesi; içinde dolaşanlarıya büyük mağaza ve havaalanı salonlarının "yapay iklimli - yapay ışıklı - ortam musikili" dünyasına sokması bir başka aykırılık.

Burada amaç boşu boşuna polemik yapmak değildir. Beaubourg Merkezi bir olgudur; işleyen bir kurum, kent içinde bir yer. Göstermek istediğim yalnızca Modern Mimarinin, CIAM'ların, Mies'in, Stirling'in çağdaş mimarisinin aşırı büyümüş bu örneğinin, başta belirtilen niyetler ve aynı

Modern Mimari akımı normlarına karşı varolduğudur.

Beaubourg Merkezi bir anıt olduğu için, yani hem görünümü ve ölçüleriyle, hem de işleviyle olağanüstü bir yapı olduğu için kendinden beklenen görevi yerine getirmektedir: Bu görev, bir programa basit bir işlevsel karşılık oluşturmak değil, bir simge olmaktır. (Orly Havaalanı'nın bir zamanlar General de Gaulle için oluşturduğu simge gibi).

İç bölümlenme ancak tatsızlığı ve sıradan bir büyük mağaza mekanının genelleştirilmesi sayesinde ilgi çekici gösterilere sahne olabilmektedir. Cepheyi oluşturan teknolojik gösteri inşai açıdan bir anlamsızlık örneği de olsa, bu cephe bir çağdaşlık göstergesi olmak isteği yüzünden tanınabilmektedir (tabii bu enerji bunalımı öncesine özgü bir çağdaşlık göstergesidir).

Tarihin belirlediği toplumca onaylanmış yapı tiplerinden tümüyle kurtulma gibi bir iddia taşıyan "sil baştan" Modern Mimari, Le Corbusier'nin, Giedion'un ya da Banham'ın modern mimarileri bu noktada çıkmazın sonuna geliyor. Beaubourg'un yadsınamaz başarısı, aslında

mimarisinin gelenekçi özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Yeniliğin varolan örneklerden (tiplerden) yola çıkarak, bir parçalamak/kurma/birleştirme işleminin topluma belirlenmiş anlam öğelerine uygulanmasıyla sağlanabileceğine inanmaktaysak, Beaubourg'un bu düşüncenin dışına çıkma iddiası bize bunu olmayana ergi yoluyla kanıtlamaktadır. Burada "tip" kavramından söz etmişken konuyu açıklamak yararlı olacaktır; alçak gönüllü denememiz bu gerekçeden yola koyuluyor.

SINIFLANDIRMA PROBLEMLERİ *Tip Kavramının Kökeni ve Çeşitli Bilimsel Alanlardan Başlayarak Mimarlığa Ulaşması Hakkında*

Yunanca'dan kaynaklanan tip deyimi (typos:iz) önce baskı hurufatını, XV. yüzyılın sonunda bulunan kurşundan "tipografik" harfleri anlatmak için kullanılıyor. Bu ilk anlamdan tipin taklit edilmesi gereken bir nesne ya da biçim değil, ama çoğaltmanın somut bir yolu olduğu çıkıyor; tıpkı başlangıçta "kalıp" sözcüğüyle birleşen "örnek" deyimi için olduğu gibi. XVII. yüzyıldaki kullanılışı, bir nesneler ya da kişiler topluluğunun özünü belirtmek anlamındadır. Bu çağ, gözlem bilimlerinin gelişmesine tanık olunan dönemdir: Buffon'un ve özellikle Linné'nin yapıtları, ilk kez bitki ve hayvanların doğal özellikleri ve çoğalma biçimlerine dayanan sistematik sınıflandırmalar öneriyorlardı: Botanikte, zoolojide, mineralojide tip her şeyden önce sınıflandırma düşüncesine bağlıdır. Doğabilimcinin türleri ve onların özelliklerini betimlemekte kullandığı hayvansal ya da bitkisel "birey" in adıdır tip. Örnek-nesne olarak genişçe bir topluluğu kolayca kavrayabilmek için, soyut bir yapısal şemayı kurmaya yaramaktadır. İndirgeyici bir işlem olması kaçınılmazdır; ve böylece nesnelerin özelliklerini silip niteliklerinin genel çizgilerini akılda tutmaya olanak verir; sıralama da bu çizgilere dayanacaktır. Bunu yaparken sıradan bir sınıflara ayırma işleminin sınırlarını aşar: Birbirini izleyen indirgeme işlemleri sayesinde, evrensel bir görüş içinde ele aldığı konuya eksiksiz bir iç bağlantı önerisi getirir. Bu çok düzeyli bir sınıflandırmadır: Bitkiler ya da hayvanlar *soyalar* olarak birleştirilir; bunlar *türlerin* veya *ailelerin* ayrı çeşitlemeleridir. Aileler *takımları*, bu sonuncularsa az sayıda *sınıfları* meydana getirir.

Tip kavramının mimarlığa uygulanması konusunu irdelerken bu arka plan unutulmamalıdır. Tipolojinin bu alandaki ilk bilinçli atılımları, bunlar ister Le Muet, Quatremère de Quincy, ya da Durand'ın sınıflandırma denemeleri olsun, ilk sanayi devriminin bilimsel ortamı ve Ansiklopediciler'in mirası içinde yer aldı. A.Vilder'in de belirttiği gibi Laugier'den beri

"doğalcı" olarak bilinen mimarının, tam aynı anda temelleri atılmakta olan "doğa bilimleri"nin araçlarını benimsemesi bir rastlantı değildi. Laugier'nin "küçük köy kulübesi" hem mimarlık dünyasının bütününe kapsayan belirleyici ideal tiptir, hem de aynı zamanda, neredeyse Darwinci bir kuramsal görüşle bağlı olarak, diğer tüm yapıların kendisinden türedikleri özgün olguyu belirtir. Bu, antik kalıntıların incelemeye başlanması sonucudur mu? Eski yapılara bakış biçimi kayalar ve bitkileri inceleyen bakışla aynıydı; ve bu "doğal" mimarının kendi kendine varolduğuna inanılıyordu sanki. Ya da en azından bu mimarının somut oluşum koşullarıyla ilgilenilmeden verdiği ürünün sonsal nitelendirilmesi yapılmak istenmekteydi; bu neredeyse asal sürecin, günün değerlerine uygun bir geçmiş imgesi sunmak amacıyla kurgusal olarak yeniden inşası demektir. Her iş bittikten sonra, biçimsel ve stilistik ölçütler üzerine inşa edilen böylesine bir tipoloji, Carlo Aymonino'nun "sanatsal olguların çözülmesi için bir eleştiri yöntemi geliştirmek üzere sınıflandırma yapmayı öngören *bağımsız bir tipoloji*" tanımına uymaktadır. Wittkower'ın, merkezi planlı Rönesans yapıları, ya da Palladio villalarını "çeşitli biçimlenmeleri temel bir şemaya indirgeyerek" ele alması; Paul Frankl'ın, kitabının girişindeki Leonardo da Vinci krokisinden hareketle, farklı resimlerin bir başlangıç şemasının çeşitlemeleri olarak görüldüğünü söylemesi ve "mekansal biçimlerin yaratılışının bilimsel bir bileşim işlemi türü" olduğu sonucuna varması bu tanımlamadaki yaklaşımın örnekleridir. Burada tutum, Brinkmann'ın, Riegl'in, Schmarsow'un, Seldmayr'ın; daha sonraysa Portoghesi ve Ch. Norberg-Schulz'un çözümlemelerinde olduğu gibi, mimarının analizini *öğeler, işlemler, bileşimler, çeşitlemeler, büyümeler* gibi kavramlar aracılığıyla yapmaktadır. Bu dizimsel ve giderek yapısalcı bakış açısı, sanat tarihinin "estetikçi" geleneğinden ayrılmakta ve başka alanlardaki biçimsel çözümlemelerle birleşmektedir.

Uzunca bir süre içerdiği indirgemeler nedeniyle eleştirilmiş olan bu tipoloji anlayışı, bugün mimarların kendi işlerinin özgüllüğüne bir dönüşe karşılık verdiği ölçüde belirli bir güncellik kazanmaktadır. Bu nedenden ki, biçimi işlevden çıkarmaya çalışan sığ işlevciliğin aşılmasıyla, "temel şema", "mekansal kuruluş mantığı", "mimari referans" gibi kavramlar günümüzde mimari proje tartışmalarının odağını oluşturmaktadır.

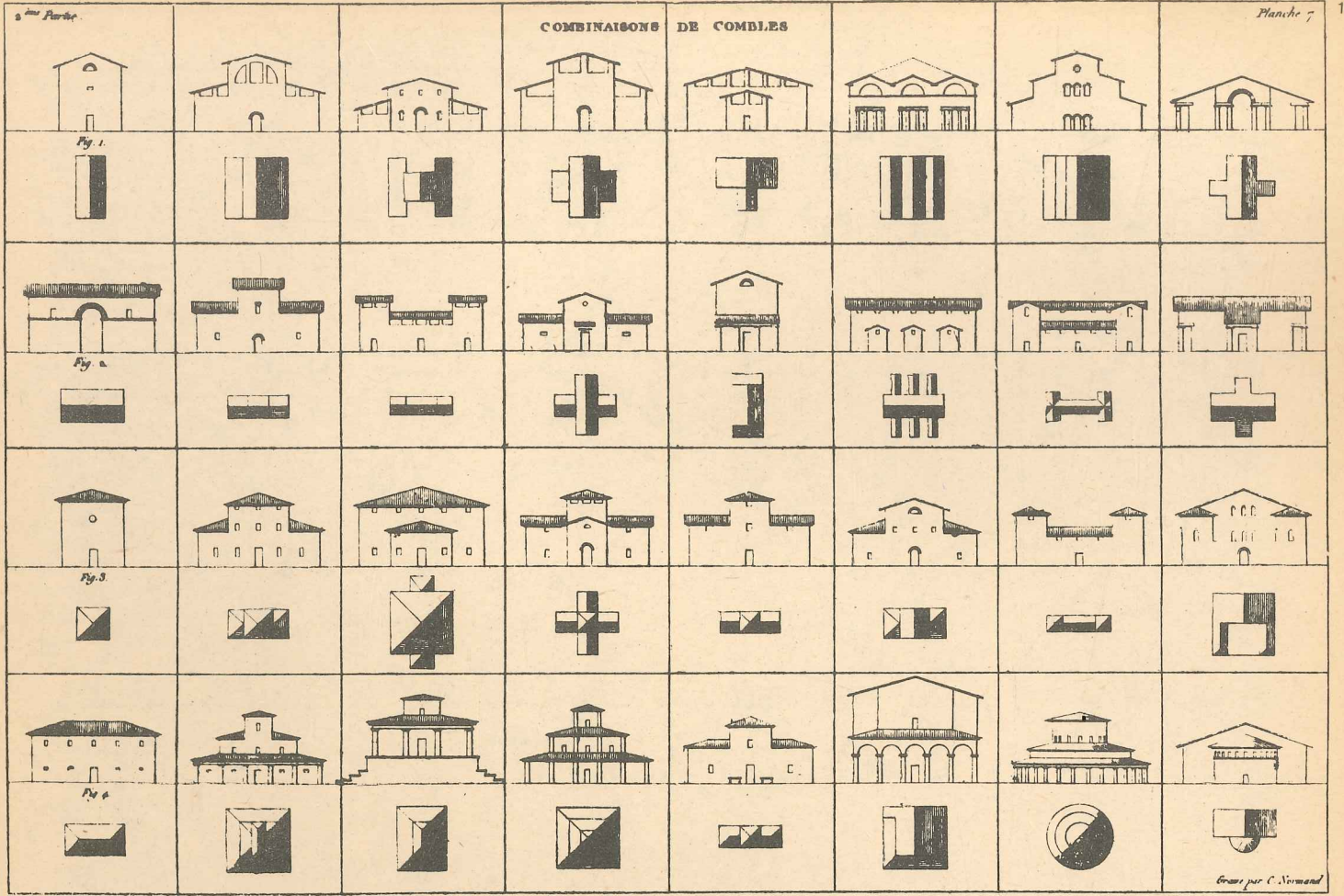
ÇÖZÜMLEMEÇİ TİPOLOJİ VE TÜREMEÇİ TİPOLOJİ: J.N.L. DURAND ÖRNEĞİ

Böylece, mimarının sonuçtan nedene gelişen (sonsal/a posteriori) okuması olan

bu ilk tipoloji anlayışı bir bilme aracı olarak ortaya çıkar; ve inceleme konusuna, yani yapıları karşı tümüyle bilimsel bir tarafsızlığı benimser. O zaman da yapıların tıpkı kelebek katoloğu yapıldığı biçimde sınıflandırılması, böcek-bilim uzmanının sabırlı çalışmasına ya da bir amatörün kendi kendine suya sabuna dokunmadan oyalanmasına benzetilebilir. Ama söz konusu mimarlık olduğunda, yani bir bitki ya da hayvan türünün doğal gelişmesiyle karşılaştırılma olanağı bulunmayan kültürel bir üretim söz konusu olduğunda, işler o kadar basit değildir. Sistemli gözlem, sınıflandırma, karşılaştırma, yakınlaştırma işlemleri yalnızca katkısız bir bilme isteğine bağlamaz; ve ister açıkça belirtilsin, isterse bu belirtilmiş olmasın, *mimarlık kuramında tip, yeni üretim için bir öneri işlevini içerecektir*. Palladio kendi mimari yapıtlarını "I Quattro Libri" kitabında yeniden takdim ederken bu işi yalnızca daha iyi anlaşılacak için yapıyordu; gelecek kuşaklara, yararlanmaları için bir örnek ilettiğinin bilincindeydi. Inigo Jones ve John Webb'den Lord Burlington'a değin gelen İngiliz mimarları bu mesajı yanılmadan kavradılar. Daha da açık biçimde, Le Muet'den Kraft'a varıncaya dek mimarlık tarihi mimarların yeniden yorumlamasına, sunulan gerçekleştirmiş ya da tasarı halinde kalmış, bazen de "düzeltilmiş" seçme örnekler sunan derlemelerle doludur. Biz bugün bu zengin derleme dağırını çağlarının gerçek birer tipolojik envanteri olarak okuyabiliyoruz. XIX. yüzyılda Daly ile başlayarak yüz yılın konut mimarisini büyük ölçüde etkileyecek olan büyük derlemelerden önce yapılmış bulunan bu çalışmalar bize "inşa edilmiş" veya tasarlanmış bir mekanla, tahsis edildiği toplumsal grubun o mekana verdiği farklı değerler arasındaki ilişkiyi" çok iyi açıklamaktadır.

J.N.L. Durand'ın önerdiği tipoloji, ileride inceleyeceğimiz "toplumca onaylanmış tipler" anlayışından ayrılır; ve sanayi devriminin yarattığı kopuşun mimarlıkta ilk belirtilerinin ortaya çıktığı bir anda, çözümlemeyle projelendirme arasındaki bağlantıyı kavramaya olanak verir. Geçmişe yönelerek okuduğumuzda Durand'ın yapıtlarında mimarlık kuramı kitaplarının genellikle sahip olmadıkları hayranlık verici bir berraklık buluruz. İki kitabı birbirinin tamamlayıcısı niteliğindedir. Bunlardan "Grand Durand", çağının mimarlık kültürünün özünü oluşturan yapıların gerçek bir tipolojik sınıflandırmasını levhalar biçiminde sunar. Bu sınıflandırma gereksinini, "mimarlığın kapsamı gereken sonsuz sayıda nesne"nin varlığında ve bunları tanımanın iktisadî bir tutumu gerektirmesinde bulmaktadır:

"Bu durumda düşündüm ki eğer tanınması esas olan nesneleri ayırıp bunları tek bir ciltte toplayaydım böylece mimarlar-

ra genel ve masrafsız bir görünüm sunmuş olurum. Mimarlar bunları kısa zamanda izleyebilir, kolayca ele alır, üzerinde verimli incelemeler yapabildi; hele yapıları ve anıtları türlerine göre sınıflandır saydım, benzerlik derecelerine göre yakınlıklarını belirlese, ayrıca onları aynı ölçeğe indirgeseydim bunu başarabilirdim; yapmaya çalıştığım da işte bu iş oldu.”

Planların geometrik özelliklerinden yola koyulan, bu planların altında yatan işlemleri karşılaştıran ve onları örgütleyen temel şemaları ortaya çıkaran çözümlemeci bir tipoloji. İlk bakışta kendinden önce Paul Frankl ve Rudolph Wittkower tarafından önerilen yaklaşıma benzeyen bir metin. Ama Durand bir sanat tarihçisi değildi; ve bir mimar olarak geçmişle ilgilenişi, Politeknik Okulu'ndaki öğretim programı için kendisine temel sağlayacak eyleme yönelik bir kuramın örneklerini elde etmek içindi.

Durand'ın kuramı mimarlıkta ikili bir değişim olduğu sezgisinden yola çıkar: Programlar ve yapının niteliğiyle, tasarımcı ve mimari tasarımın niteliği arasındaki değişim. Durand'a göre Fransa'da önce Jakopen, sonra Bonapartçı merkezileşme, bölge idaresinin kuruluşu ve kamu yönetiminin gelişmesi, ülkenin iktisadî bakımdan yeniden örgütlenmesi, yeni programlara karşılık vermeleri beklenen çok sayıda kamu yapısının hızla inşasını gerektirecekti: Vilayet yapıları, hastaneler, liseler, tutukevleri, çarşılar, imalathaneler. Yeni yönetimin kendi varlığını duyurma isteği, başta iktisadî durum zorunlu bile kılrsa, eski dönemin yapılarını yeni tahsisler yaparak yeniden kullanmaktan onu alakoyacaktı.

Taşra illerine dağılmış olan çoğunluğu eski soylular sınıfına yakın bulunan ve özel müşterileri için bilinen yapı tipleriyle çalışmaya alışmış az sayıda mimarın bu yeni isteği karşılamak için yeterli yetişmişlik koşulları yoktu. Kuruluşu Politeknik Okulu'yla bir olan Bayındırlık İşleri Mühendisleri topluluğu bu görevi üstlenecekti. Mühendislik öğrencilerinin hem yetişmeleri hem de gelecekteki mesleki uygulamalarını anlatmak için Durand ders kitabının girişinde “birkaç ay içinde bugüne dek yıllar boyunca yapılmış olandan fazlasının yapılacağı” söyler. Bir efsane doğmuştur: Etkinlik; ve mimarlık tarihinin alışılmış tezlerine aykırı, olarak denebilir ki ilk sanayi devriminin etkilerini daha çok yapım tekniklerinde değil, ama düşünce biçimlerinde aramak gereklidir. Jacques Guillerme'in gösterdiği gibi o çağda kumaş desenlerinin hazırlanmasında kullanılmaya başlanan kareli kâğıdın ortaya çıkışıyla Durand'ın önerdiği mimari resimleme sisteminin eşzamanlı oluşu ilginçtir. Durand'ın tipolojisi etkindir: arsadan ve tarihsel süreçten bağımsız soyut bir örnekler kataloğu: *Paralellikler* kitabı, her türlü içeriğe açık duran boş biçimler; ve onları yeniden yorumlamak için bir kullanış tarifnamesi: *Dersler*. Ülkenin neresinde bulunursa bulunsun, genç Fransız mühendisi güçlük çekmeden bir adliye binasını, bir genel çamaşırhaneyi ya da bir kışlayı tasarlayabilecek ve inşa ettirebilecekti. Durand'ın şaşmaz yöntemi, “bütün özel düşünceleri” üreten az sayıda genel düşünceden hareketle” türetmeci bir tipolojiye bağlıydı: Bu tipoloji “sonsuz bir çeşitleme yoluyla” adetteler, kullanış biçimlerine, yörelere, malzemelere göre

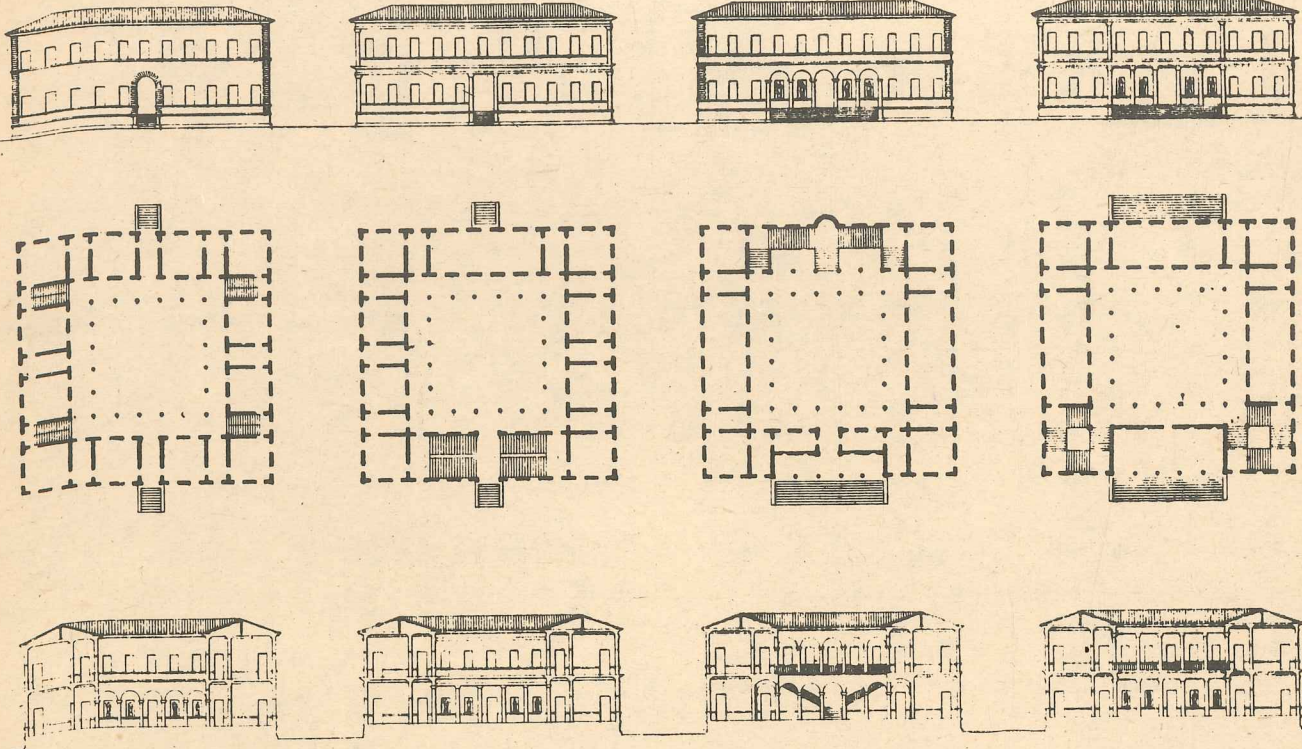
“çok sayıda değişik çözümü” gerçekleştirme olanağı sağlıyordu.

ONAYLANMIŞ TIPTEN TİP PLANA

Mimarlıkta tiplerden söz edilirken duyulan güçlük, farklı tarihsel dönemlere yönelttiğimiz kavramların görece biçimde yeni kavramlar olması ve bu kavramların da değişmiş bulunmasındandır. Tip düşüncesi bizi düzenlilik düşüncesine getiriyorsa, kendiliğinden var olan bir düzenlilikle istek ve buyruk sonucu varılan bir düzenliliği birbirinden ayırmak gerekir. Birinci durumda “onaylanmış tipler”den, ikincisindeyse tipleştirilmiş öğelerden, yani tip planlardan söz etmekteyiz.

Roma villası, Gotik katedral, Osmanlı camisi, özel malikâne, kentsoylu evi *onaylanmış tipleri* meydana getirirler; bu şu demektir: Belirli bir dönemde ve belirli bir toplum için mimarlar (ya da tasarımcılar) ve yapımcılar topluluğu bir yandan, mimarlar ve müşterileri diğer yandan bir mekânsal düzenlemeler ve stilistik öğeler bütünüyle somut ve simgesel bir kullanımın uygunluğu üzerine anlaşmış görünürler. Teknik bilgileri de içeren bu “anlaşma” toplumca onaylanacak denli sürekliliğe kavayabilirdi.

Tarihin benimsediği, tarihçilerin isimlendirdiği bu değişmez tipler zamanlarının mimarlık yaratışının zımnı yapısını meydana getirmişlerdi: Bunlar yapı ustasının işine temel olan kendiliğinden anlaşılan program ve mekânsal şemayı vermekteydiler. Sinan'ın İstanbul'daki camileri, Floransa'da Medici-Riccardi veya Strozzi ailelerinden usta mimar işi birkaç büyük yapıt, örnek bir kod değeri taşıyışsa, bu

Original par C. Norrand

tipler hiç olmazsa XIX. yüzyıla gelinceye değin basılı derlemeler aracılığıyla değil, fakat dolaysız bilgi ve usta-çırak ilişkileriyle iletilmişlerdir. Bir kültür ve bir yöreye güçlü biçimde bağlı olan bu tipler, mimar olan ya da olmayan, bazen adlarını bilmediğimiz yapı ustalarının sonsuz sayıda yeni yoruma olanak vermişlerdir. Bu tipler bir yerden ötekine zor taşınırlar. Bazı sömürgeleştirme stratejileri bu kuralın dışında kalmıştır: Sistersiyen papazlarının XIII. yüzyılda İspanya'ya girdiklerinde manastır tiplerini yaygınlaştırmaları, ya da daha sonraları İspanyol sömürgecilerinin Güney Amerika'ya kendi kent ve anıt kavramlarını sokmaları gibi. İngiliz Palladioculuğu bir istisnadır; İtalya'dan yalnız süsleme detayı ve bezemeyi alıp mekan anlayışını kurmayı bir türlü başaramayan Fransız Rönesansı'ysa bir mimari tipin oluşumundaki "sözsüz" içeriği çok iyi açıklamaktadır. Bu onaylanmış tipler yalnız uzmanların girişimiyle oluşan ve tasarlanmış projeler aracılığıyla gerçekleştirilen bilgili ve anıtsal bir mimariye özgü değillerdir; yöre mimarisinde de ortaya çıkarlar. Mimarların tipoloji sorunlarına günümüzde yeniden ilgi duymalarını sağlayan önemli dönemeç noktalarından biri, İtalya'da Puglia yöresi kırsal mimarisini incelemeye yerel koşullara uyum konusunda değerlendirme olanağı veren az sayıda tipi ortaya koymaktadır. Özel koşullar malzeme, arsa ve hayvancılık türüne bağlı gelişme gibi konulardır. Kent mimarlığı da çoğu kez anonim nitelik taşır, ve tipler yoluyla gelişir. Bir örnekten ötekine iletilen zımnî nitelikte, onay görmüş tipler; en

azından XIX. yüzyıla dek bunların iletimi kitaplar aracılığıyla değil, girişimcilerin ve zanaatkarların geleneksel bilgileri, yalın bir kurallar bütününe uyulmasıyla, ve basit düzenlemeler üzerinde ortak bir anlaşmaya varılmasıyla sağlanmıştı: Yapıların dizilmesi, bitişme düzeni, avlunun görevi vb. Tipolojik çözümleme bu tipleri hemen bulabilme olanağı vermektedir; karşılaştırma ve farklılıklar aracılığıyla bize mantıklı bir bağın sistemi: *bir tipoloji* sunmaktadır. Bir başka deyişle, nesneleri birbirinden ayrı düşünmek yerine onları bir bütün olarak ele almakta ve inşa edilen çevrenin biçimlenmesinin bir rastlantı sonucunu olmadığını, ya da birkaç tasarımcının biçimleri ve düzenleri yoktan var etmeleriyle oluşmadığını, aksine sanayi devriminin değişimlerine gelinceye dek, bu oluşumun belirli tarihsel durumların karşılığı olan derin yapısal temellere oturduğunu göstermektedir. (Bu tarihsel koşullar tarımsal üretim biçiminin ve toprak kapitalizminin egemenliği, yavaş kentleşme gibi olgulardır). Sanayi devrimi, çalışma koşullarını, yaşama biçimlerini, kentlerin biçim kazanışını ve kent mekanı tasarımlarını, son olarak da mimarların görevlerini ve toplumsal konumlarını değiştirecek olan bir dizi olguyu adlandırmak için bulunmuş uygun bir deyimdir. Bu değişimler bir anda olmamıştır; tüm XIX. yüzyıl boyunca eski tiplerin varlığını korumasıyla yenilerinin ortaya çıkışı -ya da yeni tiplerin tasarlanması, eşzamanlı olgular olarak görülür. Bu tipler önceki dönemlerde olduğu gibi açıklanmadan varolan üstü kapalı tasarım ürünleri değil, inşa edilen *çevrenin üretilmesinin araçları* olarak açık biçimde

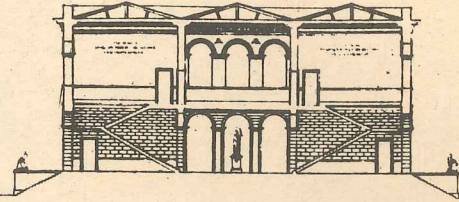
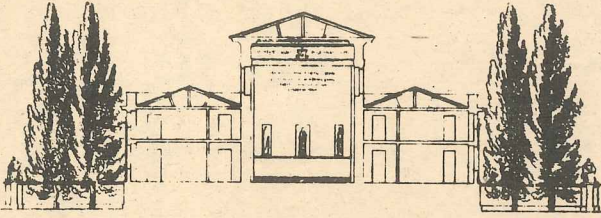
yapılan yeni önerilerdi. Başka deyişle "tip" sözcüğünün mimarlık alanında ortaya çıkışı, bu sözcükte anlatılmak istenen kavramın özünün değişmeye başladığı tarihsel ana rastlıyordu.

Sanayileşmenin erken başladığı ve arazi mülkiyetindeki parçalanmanın büyük ölçekli düzenlemelere olanak verdiği İngiltere daha 1820'lerden başlayarak kentsel konut mimarisindeki rasyonelleşmenin doruğa ulaştığı ülke oldu. XVII. yüzyılın ilk "square"leriyle başlayan seri halinde yapım büyük "Estate"lerin ifrazıyla genelleşmekteydi: Bedford Dükü 1775'de Bloomsbury'deki parselasyon çalışmasıyla hareket işaretini vermişti; 1820'lerdeyse girişimciler, mimarlar ve Thomas Cubitt'in Belgravia'da verdiği örnekte olduğu gibi arsa spekülâtorleri bu hareketi izlediler. Girişimin tasarlanması ve finansman için olduğu kadar projelendirme ve uygulama için geçerli eylem ölçeği bundan böyle tek yapı; tek ev değil, bunun yerine dizi (*terrace*), sokak ya da sokak toplulukları olacaktır.

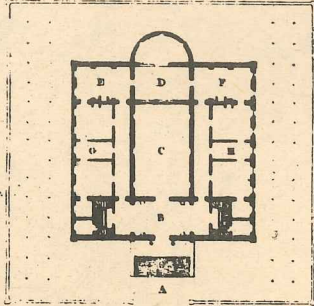
"Bu yeni konut tipinin erdemleri cephelelerinin anlatım gücünde aranmamalı, dar bir arsanın ustaca iktisadî bir biçimde kulla-

2
bir temel şema üzerine çeşitlemeler envanteri 4
örnek üzerindeki bu çalışma, aynı "aileden"
başka yapılar elde etmek için elemanlardan
hareketle nasıl bir işlem yapılabileceğini
göstermektedir. 1 cephesi 2 ile, 3 cephesi de 4
ile karşılık yer değiştirerek kullanılabilirler.

3
yeni tip önerileri (bu tipler, 19. yüzyıl başının
kamusal donatım yapılarının toplumsal /
siyasal isteklerine uymaktadır.
(Kaynak: Durand, *Précis des leçons
d'architecture*)

- A. Bureau.
B. Vestibule.
C. Grande Salle.
D. Tribunal.

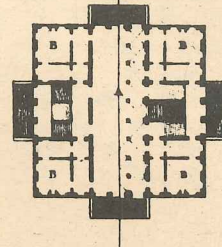

- E. Cabinet des Assesseurs.
F. Archives.
G. Logement du Juge.
H. Greffe, etc.

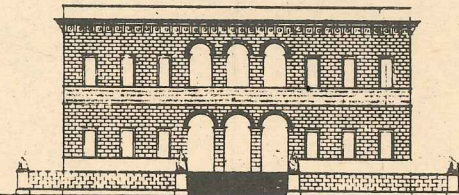
Premier Etage.

- A. Grande Salle.
B. Bureau, etc.

Res-de-Chaussée

- A. Grand Vestibule.
B. Bureau, etc.

Dessiné par C. Normand

nilmasında görülmelidir": Rasmussen İngiliz kentsel görünümüne bundan böyle damgasını vuracak olan diziler hakkında böyle diyordu. Aynı tip-planın yinelenmesiyle üretilen, aynı girişimci tarafından seri halinde inşa edilen, standard kapı ve pencereleri kullanan tiptenmiş öğeler olan evler daha kapsamlı birimlerin: dizilerin düzenlenişine katılacaklardı. Dizilerse birleşerek bir başka tipolojiyi oluşturan, daha doğrusu bir başka kentsel ölçekte tipolojik görev üstlenen kent parçalarını meydana getirmektedirler. Sokaklar ve "mew"lar, "square"ler, "Crescent"ler, "circus"lar artık anlamlı birimler olacaktı.

"Tipolojik ölçekteki bu değişme" inşa edilen tiplerle kent biçimi arasındaki ilişkinin köklü değişiminin göstergesidir: "Birçok İngiliz kentinin çevre alanlarında olduğu gibi sıra ev düzeninde kent biçiminden hayli bağımsız olarak parseli belirleyen yapı tipidir; bu benzer boyutların her ikisinde de geçerli olmasına karşın, belirli bir kentsel konumun dışında düşünülemez olanağı bulunmayan Gotik parsel oluşumunun tam tersidir." Kentsel geleneğin farklı olduğu ve yapı sektörünün sanayi kapitalizmine göre uzun süre zamanca geri kaldığı Fransa'da yapı sektörü tüm XIX. yüzyıl ile XX. yüzyılın ilk yarısında kent konutu (apartman), kentsoylu evi, işçi sitesi, H.B.M. (Fransız halk konutu), bahçe-kent, tek ev, H.L.M. (ucuz kira konutu) gibi değişik tip olanakları arasında bocalarken, özellikle Germen ülkelerinde gelişen Modern Mimari hareketi İngiltere'de başlatılmış bulunan konut tiptenleştirme hareketini alıp geliştirdi. İngiliz mimarisi ve Arts and Crafts hareketinin eleştirisi üzerine Hermann

Muthesius'un yazdığı yapıtlar Werkbund çevresi içinde Muthesius ile Behrend'i Van de Velde, Poelzig ve Taut ile karşı karşıya getirerek yoğun bir tartışmanın odağı olmuştur. İngiliz Guild'leri (meslek toplulukları) ve çeşitli Art Nouveau akımları (Glasgow, Bruxelles, Paris, Nancy, Viyana okulları) mimarın simgelediği sanatçı-zenaatçı birleşmesini sanayileşmenin sonuçlarından kaçınmanın bir çözümü olarak karşılarken, Werkbund hareketi mimara yeni bir görev vermede toplumun sanayileşmesini çıkış noktası olarak benimseyordu. Konu ister endüstri ürünlerine biçim vermek olsun (Behrend'in A.E.G. için yaptığı gibi) ister yapıların tasarımı olsun, artık sorun zenaatçının kendi "üslubunu" verdiği nesnelerin birer birer tasarımı ve her seferinde farklı tasarımı sorunu değildir. Aksine prototipler ve seriler halinde sonsuz biçimde çoğaltılabilir bir tasarım anlayışı oluyordu. Sanayi kapitalizminin gereklerini karşılayabilmek üzere kentin, "Gros-stadt"ın yeniden örgütleniş, Haussmann'ın Paris'teki yenileme işlemlerini bir başka ölçekte anımsatan bir çağdaşlık görünümüne bürünüyordu. 1. Dünya Savaşı'nın, Ekim devriminin ve 1920'lerin bunalımının sarsıntılarından sonra Modern Akım'ın genç mimarları teknik ilerlemelerinin, yapının sanayileşmesinin, seri üretimin ve standart kavramının efsanesini kendilerine mal ediyorlardı.

Sanayi-öncesi üretim biçiminde rastlanan ve kullanımların ve tekniklerin uzun bir birikiminin sonucu gerçekleşen yapılardaki biçim benzerliğinin nesnelerin sonsuz çeşitliliğine engel teşkil etmiyordu, daima bir yerel konuma bağlı kalan örtülü

onaylanmış tipler, sanayileşmiş üretimin tiptenleştirme, standartlaşma, normlaşma gereklerinin dayanaklarını oluşturuyordu. Modern Akım'ın anahtar sözcükleri olan "marchinen stil", "maschinen à habiter", "cellule-type", "existenzminimum", "standard", "contrôle" deyimleri soyutlamaya, indirgemeye düzölmüş bir dinsel övgü şarkısıydı sanki: farklılıkların ortadan kaldırılması, yüzeylerin en aza indirilmesi, yerleşme düzenlerinin kalıplaştırılması, yaşama biçimlerinin birleştirilmesi türünden indirgemeler. "Siedlung" belirli bir aileyi değil, bir tip-aileyi esas alır. "Fiziksel tip (insan vücudu) tektir, standarttır; ona mükemmel olarak uyacak tek bir standart ve tip gereç (vagon, otomobil, yatak, iskemle, koltuk, bardak, şişe vb.) geliştirme olanağı verecek ölçüde yeterli genelleme sınırları içinde değişim gösterir."

Konutun böylece aşırı tiptenleştirilmesi en azından mimarların düşüncesinde onu herhangi bir sanayi ürünü kertesine getirir; yani onu herhangi bir belirli yerin dışında, kentli belirli konum ilişkilerinin dışında soyut olarak tanımlar. Bu yaklaşım gereklerini karşılanması gereken gereksinmelerin ivediliğinde, hızlı, ucuz, sağlıklı ve toplumsal nitelikli bir yapının gerekliliğinde bulmaktadır. Bu tutumu haklı göstermek için o dönemde ve o dönemden bu yana kullanılan konutlar: önyapım, kuru bileşim, yapım hızı, işyerinde çalışma koşullarının iyileştirilmesi, yapım maliyetlerinin düşürülmesi, konfor ve sağlık koşullarının yükselmesi, konut bakımından kolaylaştırılması gibi noktalara dayanmaktadır. J.J.P. Oud'un Rotterdam'da, Bruno Taut, Ernst May ve Groplius'un

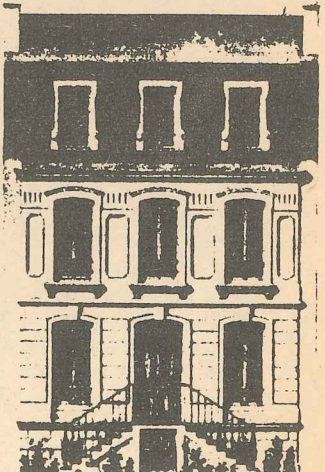
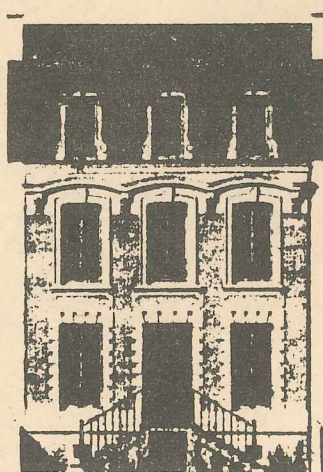
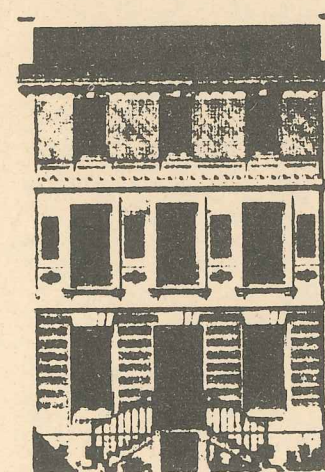
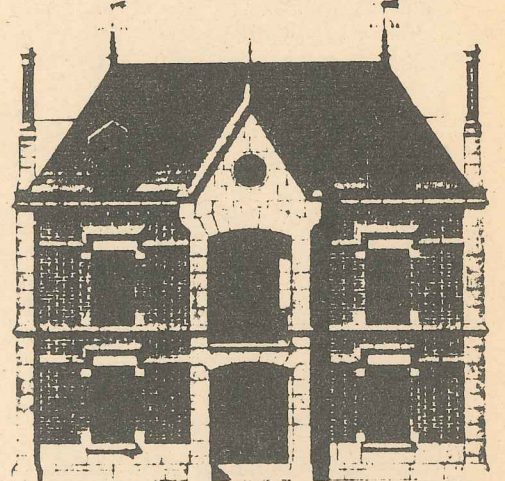
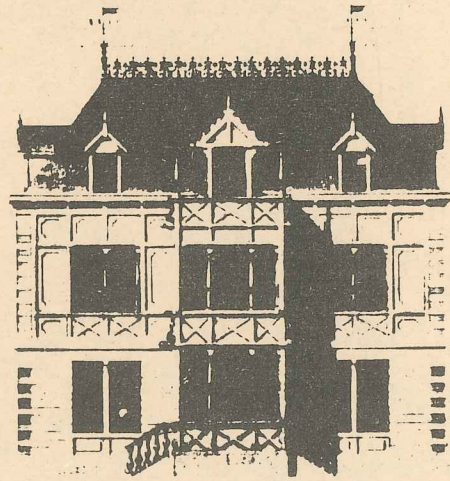
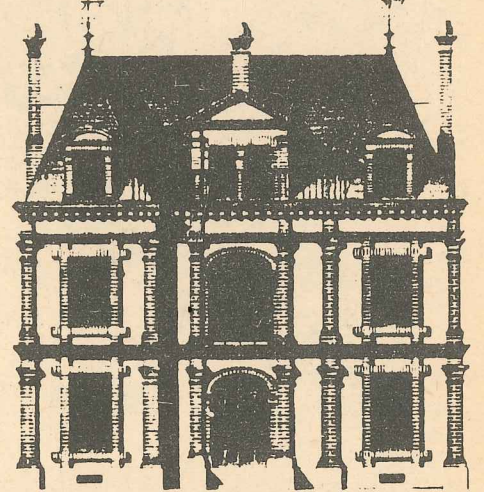
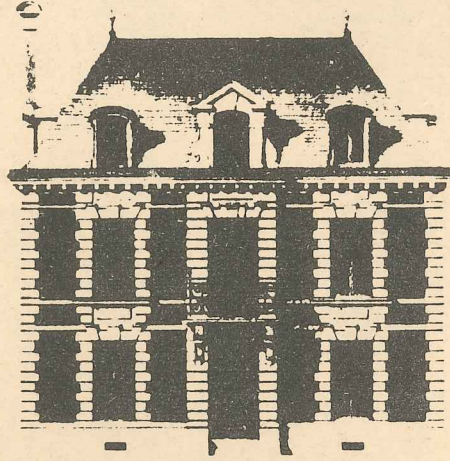
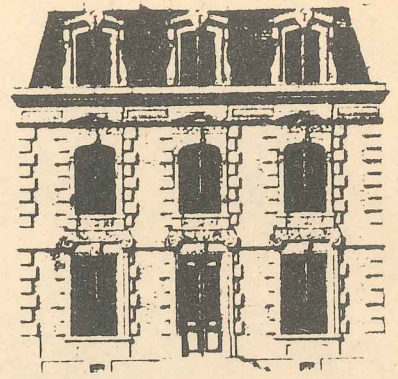
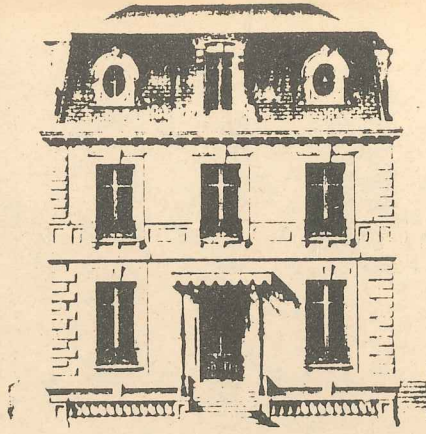
Almanya'daki uygulamaları bu "kahramanlık dönemi"nin baş yapıtlarıdır. Fransa'da Le Corbusier yazılarıyla benzer bir işi başarmaya çalışmaktadır. Tip artık standartla eş anlamlı bir kavram olmuştur; bir nesneler ailesinin (yapıların) genel niteliklerini anlatmaz, yapı ustalarıyla kullanıcılar arasındaki bir uyuşumu hiç anlatmaz, ama katalog listelerinde olduğu gibi çok sayıda üretilmesi ya da elde edilmesi istenen özel bir örneği getirir.

Putlaştırılarak kullanıldığında deyim bir çağdaşlık göstergesi olmaktadır: "Sınıflandırmak, tipleştirmek, yaşama birimini ve bileşenlerini belirlemek. Ucuzluk. Etkinlik: Mimari". C.I.A.M. hareketini haber veren Weissenhof mahallesi bu ev tipleri kataloğunu inşa etmeye olanak verir: Modern Akım'ın ilk "Villagexpo" (Sergi-köyü). "Stuttgart, işte fırsat, en sonunda! Orada bir tip sunuluyor: bir strüktür tipi, bir iç düzenleme tipi Citrohan seri evi (Citroën dememek için). Başka söyleşiyle otomobil gibi bir ev" Le Corbusier bu sözlerle haykırıyordu.

Ama tip kavramı burada bulanık kalmakta; kökenindeki anlamı silinince değişik ölçeklerdeki norm nesneler dışında her şeyi anlatmıyor artık: "pencere evin tip mekanlık bileşenidir", "gökdelemler, girdili çıktı, ya da petek biçiminde bloklar, mimarlıkta yığınla yeni tip". Atina Kartası'nın arefesinin yaşandığı o günlerde, 2. Dünya Savaşı sonrasının kentsel üretimini belirleyecek birbirinden yalıtılmış nesneler dünyasına girilmiştir bile: "Konutlar için: a) girdili çıktı tip; b) Y biçimli tip; c) paralel cepheli tip; d) dik cepheli tip; e) kademeli tip. İşyeri içinse: b) Y biçimli tip; f) mercek biçimli tip". Büyük konut topluluğu uygulamaları bu kategorileri daha da kısıtlayacaktı.

YAPI TİPOLOJİSİ / KENT BİÇİMBİLİMİ: İTALYAN KATKISI

1950'lerde Modern Akım'ın eleştirisi mimarlık alanında başka temeller tanımak için bazı gösterişli girişimler oluyordu: C.I.A.M.'a karşı çıkılması ve son verilmesi, Team X tasarım grubunun kurulması, Oterloo kongresi gibi. Ev dizisi yerini salkım biçimli ya da avlulu konut topluluğuna bırakıyor, dik açılı dzenin yerini altıgen ağ almaya başlıyor, ulaşım izlerinin ayrılmasında yatay ayrılma yerine düşeyde farklılaşma yeğlenmeye başlanıyordu. Fransa'da Toulouse - Le Mirail uygulaması çağdaş mimarlığın "klasikleşmiş" öğelerinden yola koyularak yeni bir kentsel yapı yaratılması için son umut olarak görülmüştü (sonra bir düş kırıklığı oldu). Ateşli beyanlara rağmen Sokak boş bir geçit, Agora, Forum gibi mekanlarsa çiçek çanaklarının, lambaların ve diğer küçük donatım öğelerinin "canlandırmayı" başaramadığı ıssız döşemeler olarak kaldı.

Yeni kentlerde, övgü değer niyetlere rağmen sağlıklı çevre isteği ve bölgeleme kopmayı, uzaklaşmayı ve kayıtsızlığı daha da artırmıştır.

Bu sıralarda Venedik'te, önemi çok daha sonra anlaşılacak olan ve mimariyle kent ilişkilerini yeni bir biçimde ortaya koyan sabırlı ve alçak gönüllü bir çalışma gelişmekteydi. Saverio Muratori'nin 1959'da yayınlanan çalışması çağdaş mimarlığın düşünce biçimini etkileyen bir dizi inceleme- nin ilk kilometre taşıydı. 1950'de "Bina Bilgisi", daha sonraysa 1954'de "Mimari Tasarım" kürsülerine hoca olarak atanan Muratori öğretim çalışmasını iki hedefe yöneltmişti: Teknik konularla tarihsel ve kuramsal konular arasındaki kopukluğu gidermek ve mimarlığı -mimarlığın bunalımını da- kentin bunalımı sorunu içinde ele almak. On yıl boyunca, Venedik Mimarlık Okulu'nun öğretim üyeleri ve öğrencileriyle birlikte, şehrin kentsel dokusunu tipolojik yöntemle dayalı bir incelemeyle ele alan çalışmasını sürdürür. Dersler ve uygulamalı çalışmalar tarihsel incelemeleri, mimari çözümlemeyi, yapı rölevelerini birleştiren ve tümü bir "inşa edilmiş çevre tarihi" meydana getiren bir bütün oluştururlar. Önemli örneklerin röleveleri ve ayrıntılı çözümlemeleriyle belgelenen bu incelemeden yazar üç temel ders çıkarır:

- "bir tip somut uygulandığı dışında, yani inşa edilmiş bir kentsel doku dışında belirlenemez",
- "bu kentsel doku da kendi çerçevesi dışında, yani tüm kentsel yapının incelenmesi dışında anlaşılabilir";
- "bir kentsel yapının incelenmesi ancak tarihsel boyutlar içinde kavranabilir; çünkü bu yapının içerdiği gerçek, var olan bir durumdan bir başkasına geçişteki büyüme ve tepki olgularının birbirini zaman içinde izlemesi sürecine dayalıdır".

"Soyut bir sınıflandırma olmaktan kaçınan ve salt bir temaşa olma konumuna düşmeyi yadsıyan bir tipolojik çözümleme"yle kavranan kentsel doku, yapıların yalnızca birer ögesini oluşturdukları bir bütün olarak anlaşılmaktadır. Daha sonra Carlo Aymonino'nun yeniden ele alacağı bu yaklaşım bu nedenle *tipologia edilizia* (yapı tipolojisi) adını alır, yani "yalnızca binaları değil, ama duvarları, sokakları, bahçeleri, kentin tüm yapısal öğelerini, belirli bir tarihsel dönemin kentsel biçimiyle ilişkileri içinde sınıflandırmak üzere" kapsayan bir tipoloji.

Muratori'nin çalışmasında görülen ve didaktik biçimde ortaya konmamış da olsalar kentsel çözümlemenin uygulanması konusunda önemi hiç de küçümsenmeyecek işaretler getiren başka yanlar bulunmaktadır. Bunlardan ilki kentsel biçimin aynı zamanda hem bütüncül bir yapı, hem de belirli, yerel biçimlenmeler

topluluğu olarak nitelendirilmesi gereğidir. Sonra, daha önce de sözü edildiği gibi kenti kavramaya kentsel büyüme olgusundan hareketle başlama düşüncesi gelir. Son olarak da yapıyı tekil bir nesne olarak ele alma kavramını aşip temel dayanağı ilk-tiplerin (*archetype*) ortaya çıkarılması olan bir tipoloji anlayışından ayrılarak *somut doku çözümlemesine* girişmek, bu özellikleri meydana getirir. Venedik araştırması tip kavramını kentsel mekanın okunmasının farklı düzeylerinde uygulamanın önemini kanıtlar:

- *yapı*, daha doğrusu yapılanmış parsel, yani arsaya bağlı olan ve açık mekanları da (avlu, bahçe vb.) içeren bina. Yapılanmış parsel yol, meydancık ve kanal gibi kentsel mekanlarla kesin ilişkileri içinde belirlenmektedir.

- *parseller topluluğu*: kentsel dokunun ilksel örgütlenme düzenini verir ve oluştuğu döneme, kent içindeki konuma vb. bağlı olarak kamusal mekanların etkisi, anıtların konumu, iç yoğunlaşma ve büyümenin yönü, başka doku biçimleriyle birleşme olanakları gibi verilerle belirlenir.

Bu iki düzeyin incelenmesi (başkaları da ele alınabilir) inşa edilmiş tiplerle kent biçimi arasındaki ilişkilerin bir ilk görünüşünü belirleme olanağı verir.

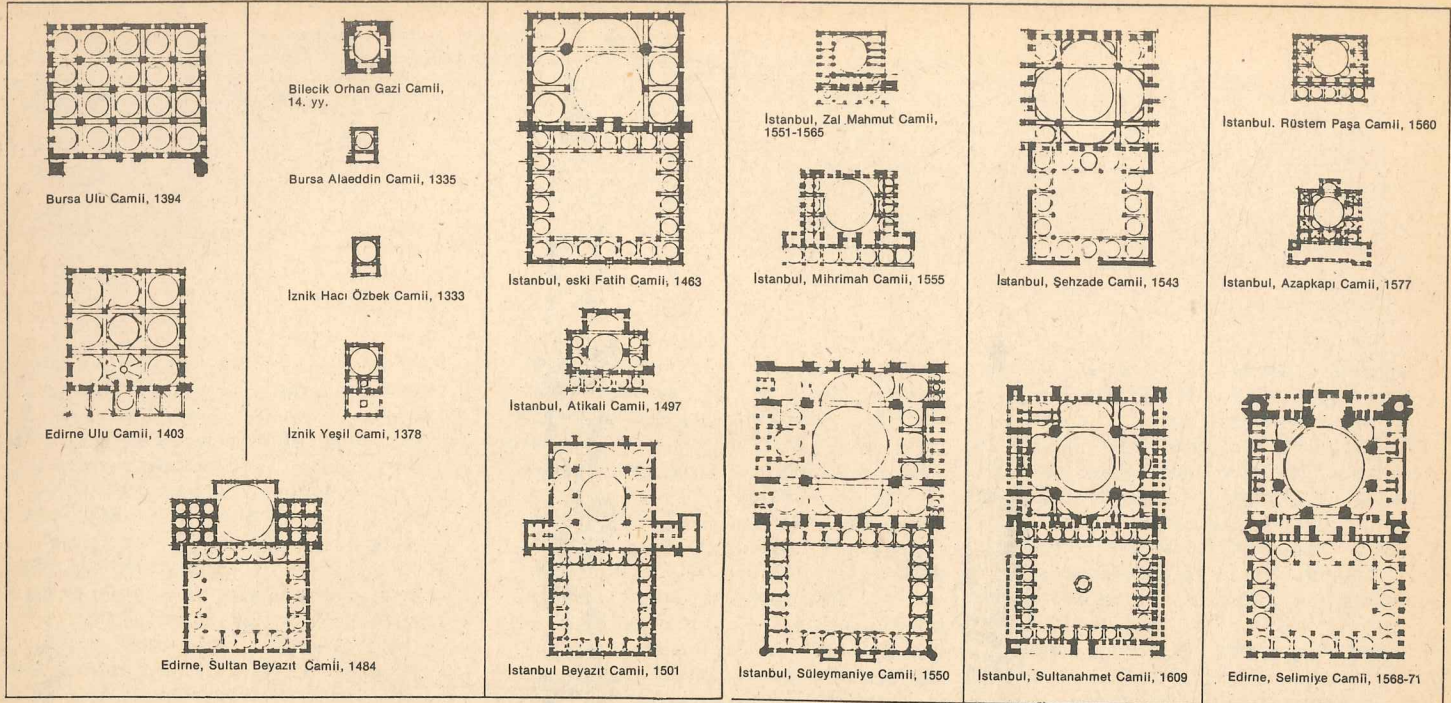
Bu inceleme Venedik'te, örneğin San Lio mahallesinde karşılaşılan "yol üstü" ("a calle") tipi dokuyla küçük işçi ve zenaatkar evlerinde geç Bizans döneminden XIX. yüzyıla dek benzer düzenlemeleri yineleyen tipolojinin yakın bağlantısını ortaya koyar: 3-4 metre genişliğinde dar ve hemen tümü inşa edilmiş parseller, zemin kat üstünde iki katlı iki ya da üç cephe akslı ve genellikle iki cepheye yönelmiş yapılar: "calle" adı taşıyan sokağa bakan ana cepheyle buna paralel ve bazen çıkmaz sokak niteliğinde bir servis yoluna bakan arka cephe. Sokak üzerinde bir işliğı, de olan bu konut tipi zenaatların ve ticaretin kent içinde serpilmeye başladığı belirli bir kentsel gelişme aşamasına ve öteki "adalarda" yerleşen ve lagunanın balıkçı köy- lerindeki evleri hâlâ görülen ailelere göre daha az kalabalık bir aile tipine tekabül eder. Meydana getirilmesine katkıda bulundukları doku tipine sıkı sıkıya bağlı olan bu evler, tipin ortaya çıkış koşulları ortadan kalksa da inşa edilebilmektedir; ana ulaşım yolları dışında izlenen bu oluşumun mantığını biçimbilimsel düzeyde okumak ve tarihsel düzeyde açıklamak olanaklıdır.

Benzer biçimde Bizans döneminin başında belirlenmiş bulunan ve XVIII. yüz yüze gelinceye dek yalnızca ikincil stilistik değişimlere uğramış olan saray tipi, avlulu ("a corte") bir doku tipine karşılık vermektedir. Deniz ticaretiyle ilişkili olan bu tip önemli bir aile nüvesini, mesleki eylemleri ve cephede anlatım kazanan dış

ilişkileri yoğunlaşmış "asri" bir yaşam biçimini yansıtmaktadır. Kent içinde Büyük Kanal ya da önemli kanallar üzerinde yer alan konumuyla, hemen yanıbaşındaki kentsel dokuya oranla tip/kentsel biçim ilişkisini bir başka oranda belirlemektedir. Venedik'te 1963'ten başlayarak Bina Bilgisi derslerini verecek olan Carlo Aymonino bu verilere dayanarak ikili bir çalışmayı sürdürecektir: Bir yandan Muratori'nin geliştirdiği *kentsel biçim, tip ve büyüme* kavramlarını, başka kentler üzerindeki deneylerle sistemleştirmek; bu 1960'larda Aldo Rossi'yle geliştirdikleri ve 1966'da "*la Città di Padova*" yayınına ulaşan çalışmalar. Öte yandansa çağdaş modern kentin oluşumunu, kendinden önce gelenlerden temelden ayrı bir yapılar bütünü olarak incelemek. Bu çalışma, ilk cildi 1975'de çıkan "*Le Città capitali del XIX secolo*" incelemelerinde benimsenen yön- dür.

"La città di Padova"nın önemli giriş bölümü "*kentsel olguların incelenmesi*" için kuramsal araçlar konusunda varsayımlar ileri sürer, aynı zamanda bu konuda tüm Avrupa kentleri için geçerli bir betimleme sunar. Venedik Mimarlık Okulu'ndaki ders notlarına göre çok daha yaygın bir tanınımlılığı olan bu 60 sayfalık metinde, on yıldan beri kent sorunu ele alındığında kaçınılmaz biçimde karşılaşılan tüm temalar ortaya konacak ve çalışma kentin çağdaş çözümlemesinin temellerini alacaktır. Her şeyden önce Aymonino'nun tarih boyunca değişmelerini saptamaya çalıştığı "*yapı tipolojisiyle kent biçimi arasındaki (nedenselliğe dayanmayan di-yalektik) ilişki*" gelir. Aymonino metninde okunan her şey açık ve morfoloji/ tipoloji ikilisinden söz edildiğinde zaman zaman karşılaşılan "gizemli" yorumlamadan sıyrılmış görünür. Bazı İtalyan metinlerinde bulunan anlaşılma güçleştirici ifade kalabalığından arınmış sözcükler burada somut gözlemleri anımsatır, kente yönelik en küçük bir ilgisi olan herkese, anlayabileceği imgeler iletirler: *Tipologia edilizia*, yapı tipolojisi ya da daha doğrusu inşa edilmiş çevre tipolojisi: Bir kent ya da bir mahallede yapımsal dokuya nitelik kazandıran tipler bütünü; *forma urbana*, kentsel biçim (morfoloji-biçimbilim-deyimi de metinde geçmekle birlikte sistemli olarak kullanılmamaktadır), kenti bir topluluk, bir bütün olarak anlatan deyim: çevre çizgisi, sur ve ana yol izleri, meydanların, anıtların, büyük donatımların konumlarından oluşan bir bütün.

Tipoloji, yani tiplerin incelenmesi (sözcük bazen fazlaca yaygınlaştırılarak incelenen tipler bütünü anlatır), "kategorik bir konu olarak değil bir araç olarak, kentsel olguların incelenmesine olanak veren bir araç olarak" sunulmaktadır. Bir çalışma aracı olarak da "tipolojinin tek bir tanımını elde etmeyi beklememelidir, araştırmalar

mesi, yerleşme ve yol izleri incelemeleri) bir tarihsel incelemeyi, bir mimari çözümlemeyi ve bir arşiv çalışmasını birleştirirler. Ele aldıkları her bir alt-konu açısından çoğu kez eksik, tartışılabilir ve temellendirilmemiş nitelikte görülebilirler, nitekim bu eleştiri "uzmanlarca" yapılmaktadır da. Ancak bu incelemeler bugün birçok kentsel incelemede görülen parçacı, sayısal ve teknokratik görünümünü aşan, bir kenti tanıma olayı üzerine temellendirilmiş yeni bir disiplinin inşası için ilgiye değer olanaklar getirmektedir. Her şeyden önce fizik mekanla, inşa edilmiş çevreyle ilgili titiz bir çalışmanın önemini ortaya koymaktadırlar. "Büyük ölçüde yalnız morfoloji üzerinde durduk, çünkü büyük bilinmeyen odur. Bundan ötürü eleştirileceğiz, ama bu eleştiri haksız olacaktır, çünkü morfolojinin bir sistem oluşturduğunu ortaya koymak gerekiyordu. Kent tarihinin temel iktisadi ve toplumsal verilerini görmezlikten gelmiyoruz; ama onlar üzerinde farklı nitelikte bir kesit alıyor ve sonuçta mimari olaylara olduğu kadar iktisadi ve toplumsal olaylara da veri teşkil eden mantığı kavramaya çalışıyoruz."

Böyle bir çaba konunun yorumuna girişmeden önce onun nesnesini tanımayı, onu oluşturan tipleri bir ön çalışmayla ortaya koymayı gerektirir; buysa yöntem ve zaman ister. Bu tür alçak gönüllü bir tutum tip ve tipoloji kavramlarının ister bu kavramları eleştirmek, isterse onları benimser görünüp tarihsel analizlerde ya da projelendirme çalışmalarında kullanmak için aceleci ve yüzeysel davranışlara girişmenin kalıpcı eğilimlerine karşı tek güvence olarak görülmektedir. Çünkü ancak bir alan çalışmasından yola koyulup tipleri ortaya koyma işi ve onların inşa edilmiş çevre içinde aynı kentte bir mahalleden ötekine değişen dağılımlarının ortaya çıkardığı güçlükler, XIX. yüzyıldan miras kalmış kolay ve basitleştirici kategorik kabulleri (kira konutu, kentsoylu evi) aşmaya ve her kentin kentsel mimarisinin o kendine özgü niteliklerini kavramaya olanak verebilir.

Kent konusundaki bilgimizi genişletmemiz az şey değildir. Ama tek amacımız bu

değilse, tipolojinin kullanım değerini tartışmalıyız; yani böyle bir çalışmanın belirli bir zaman içinde yeralan projelendirme sürecinde bir yararı olup olmayacağı, sorulması gerekli bir sorudur. Bu konuda ilk açık gerçek şu ki eğer onu kullanma niyetimiz yoksa tipolojiyle uğraşmak boştur. Bir başka deyişle eğer çıkış noktalarımızdaki varsayım her şeyi yok saymaktan başlıyorsa veya bu bir "buldozer hareketi" dayalı yenileme programıysa bir kent parçasını titizlikle anlamaya çalışmak, onun doku bileşenlerinin mekanizmalarını kavramaya çabalamak neye yarayacaktır? Analiz için gerekli bir zaman, sonra proje için gerekli bir zaman olduğunu ve bu ikincisinde analizin "nesnel" verilerine mantıklı bir biçim verildiğini bilirmiş gibi davranmaktan vazgeçip bunu gerçekten anlamıyşsak, belki o zaman analizle projenin aynı kuramsal düşüncenin, kente karşı aynı sorumlu bağlılığın iki farklı görünümü, iki değişik anı olduğunu da anlayabiliriz. Kentsel çözümleme, kenti yıkmaya, onu parçalamaya, ortadan kaldırmaya yönelik girişimlere karşı bir eleştirel tutumla birarada yürür; en azından biz burada bu düşünceyi savunuyoruz. Yoksa analitik çabalar boş bir oyalamadan öteye geçmez.

Tipolojik inceleme proje için bir yarar sağlayacaksa bu, incelemenin yalnızca biçimlerin görünümünü değil, ama düzenlemelerin mantığını kavramasıyla mümkün olabilir. Bu takdirde hem restorasyon çalışmaları hem yeni yapılar, toplumca onay görmüş kentsel tipleri yorumlayıp onları varolan dokularla bütünleştirebilir, ya da bir cephe dekoru olmak yerine kullanıcıların mekan kullanımlarına saygı göstermeye önem veren yeni dokular yaratabilirler. Bu tipler: yapı dizilişleri ve bitişmeleri, yol izlerinin sürekliliği, kamusal alanların tanımlanma biçimi, hiyerarşisi, farklılık ve karşıtlık sistemleri (yüksek/alçak, ön/arka, düzenlenmiş/kendiliğinden oluşmuş, bütüncül/parçalı vb.) gibi oluşum özellikleridir. Ama biliyoruz ki sözü edilen bu çaba varolan normların, kuralların, yasaklamaların ötesinde bir anlayışı tanımlıyor.

Daha önce Bernard Huet tarafından 'l'Arc-

hitecture d'Aujourd'hui" dergisinin tarihsel kent merkezlerine ayrılmış sayısında geliştirilen bu konu üzerinde daha fazla durmayacağız. Ancak bir üslubun zorla benimsetilmeye çalışılmasının sorunları çözmek yerine onları hasıraltı ettiği konusunu ısrarla belirtmek istiyoruz: Bir korniş profili, bir pencere motifi ya da bir ince yonu taş kaplamadan kolayca tatmin olan resmi görevliler veya kötü koşullandırılmış kullanıcılar, üstlerini örten bu cila kaldırıldığında yeni konut topluluklarının asriliğe özenen bloklarından daha fazla "kentsel" olmayan bu uygulamaları itirazsız kabul etmekte. Oysa yeni yapılar eski kullanıcıları yerinden ediyorsa, yapı adalarının arka bahçelerinin ve avluların hünerli iççeliğini, altı garaj üstü "çimenlere basmayınız" levhalı yeşil alanlara dönüştürüyorsa, toplu kullanımları ve bireysel düzenlemeleri yasaklıyorsa, kemer dizilerini korumak neye yarar?

Biçim üzerindeki "yararsız tartışma" ancak mekan üzerine verimli bir tartışmayla aşılabılır; mekanlar, onların altında yatan mantık, bu mekanların olanak verdiği, giderek canlandırdığı kullanımlar üzerine kurulan verimli bir tartışmayla. ■

5

3 açıklıklı simetrik cephelerin stilistik envanteri (Kaynak: Burlen, Castex, Céleste, Furet, Panerai, Versailles, lecture d'une ville)

6

çözümleyici tipoloji: Anadolu Selçuklu Camileri plan tipolojisi (Kaynak: Vogt-Göknil, Les Mosquées)

7

çözümleyici tipoloji: Klasik dönem Osmanlı camileri (Kaynak: Vogt - Göknil, Les Mosquées)